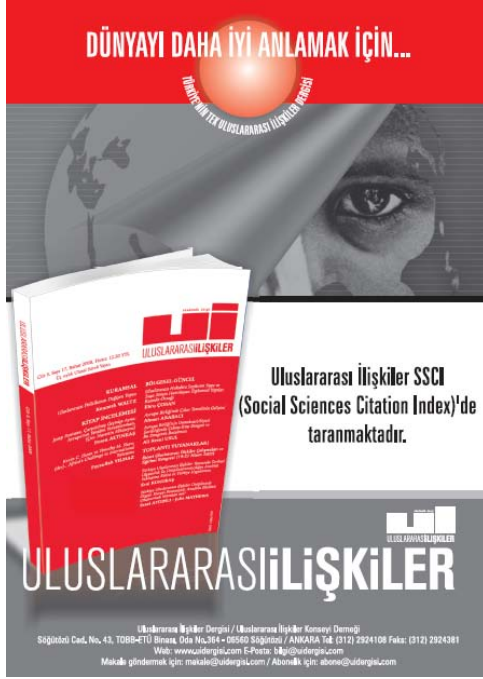

Yayın ilkeleri, izinler ve abonelik hakkında ayrıntılı bilgi:

E-mail: bilgi@uidergisi.com

Web: www.uidergisi.com

Türkiye-NATO İttifakının Tarihsel Boyutu

Nur BİLGE-CRISS

Yrd. Doç. Dr., Bilkent Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Bu makaleye atf için: Bilge-Criss, Nur, “Türkiye-NATO İttifakının Tarihsel Boyutu”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 9, Sayı 34 (Yaz 2012), s. 1-28.

Bu makalenin tüm hakları Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği'ne aittir. Önceden yazılı izin alınmadan hiç bir iletişim, kopyalama ya da yayın sistemi kullanılarak yeniden yayımlanamaz, çoğaltılamaz, dağıtılamaz, satılamaz veya herhangi bir şekilde kamunun ücretli/ücretsiz kullanımına sunulamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

Aksi belirtilmediği sürece *Uluslararası İlişkiler*'de yayınlanan yazılarda belirtilen fikirler yalnızca yazarına/yazarlarına aittir. UİK Derneğini, editörleri ve diğer yazarları bağlamaz.

Türkiye-NATO İttifakının Tarihsel Boyutu

Nur BİLGE-CRISS*

ÖZET

İttifakların tarihsel boyutunu ders çıkarma/öğrenme kavramı ile ele alan kuramdan hareketle, bu çalışmada Türkiye'nin Batı'da oluşturulmuş siyasal ve güvenlik sistemlerine kurumsal ve hukuki olarak katılım sorunsalının tarihçesi incelenecektir. Bu boyutun açılımı bizi 19. yüzyıldan itibaren uluslararası sisteme uyum sağlama siyasetine geri götürmektedir. Dolayısıyla, konuya sistem açısından bakınca "niçin NATO?" sorusunu tarihsel boyutta konumlandırmak daha geniş bir bakış açısı sağlayabilir. Çalışmanın amacı, Türkiye'nin NATO üyeliğini klasik "Sovyet tehdidi", "Batılılaşma" ve "ideolojik savaş" kategorilerinin ötesine taşımaktır. Dünya konjonktürüne uyum sağlamak ve uluslararası sistemde kendine yer edinerek yalnız kalmamak Türkiye'de devlet geleneği olagelmıştır. Sonuçta bu siyaset ancak 20. yüzyılın ortasında NATO ittifakıyla somutlaşacaktır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Uyumu, 19. Yüzyıl Osmanlı Dış Politikası, NATO ve Türkiye

Turkey's NATO Alliance: A Historical Perspective

ABSTRACT

This study offers a historical perspective on Turkey's consistent policies to become a member of western political and security systems, both institutionally and legally, by utilizing the learning theory concept. Drawing lessons from the past as well as Turkey's quest to place itself within the international system, takes the subject back to the 19th century. Consequently, when approached as a matter of belonging to a system from a historical perspective, a broader picture may shed new light on the question, "why NATO?" Another aim of the paper is to carry Turkey's NATO membership beyond the confines of "Soviet threat", "westernization", and "ideological warfare" categories. It has been a consistent policy in Turkey to adapt to the world conjuncture/systems and eschew isolation. That this quest was fulfilled in mid 20th century by membership in NATO points to a long but consistent journey.

Keywords: Concert of Europe, 19th Century Ottoman Foreign Policy, NATO and Turkey

* Yrd. Doç. Dr., Uluslararası İlişkiler Bölümü, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Bilkent Üniversitesi.
Ankara. E-posta: criss@bilkent.edu.tr

İkinci Dünya Savaşı'nda karmaşık güç kümelenmeleri oluşmuşken, savaş sonrasında dünya siyasetinin iki kutuplu bir görünüme bürünmesi tarihsel açıdan bir istisna idi. ABD Başkanı Harry Truman'ın ve İngiltere Başbakanı Winston Churchill'in Sovyetlere karşı giderek sertleşen retoriğinin aynadaki diğer yüzü, Washington'da mukim Sovyet Büyükelçisi'nin kutuplaşmaya işaret eden bir raporuydu. Büyükelçi Nikolay Novikov 1946'da Moskova'yı Amerika'nın dünya egemenliği amacıyla siyasi, ekonomik ve askeri hegemonya kurma yolunda olduğu hususunda uyarıyordu.¹ Taraflar birbirlerini "dünya hegemonyası" gibi olağandışı üslupla suçlamaktayken, Türkiye bu kutuplaşmada kendi iradesi ile tarafını seçmekte hiç zorlanmayacaktı.

Bu tercihin nedenlerini Gerçekçi ve Yeni Gerçekçi ittifak kuramları güç ve tehdit kavramlarıyla açıklarken, konuyu sosyolojik açıdan güvenlik kültürü, kimlik ve aidiyet üzerinden ele alan yaklaşımlar da vardır.² Katıksız kuramsal çalışmalar olaylara anlam kazandıran şartları dikkate almadıkları için tarih dışı bir görünüm arz edebilmektedir. Sosyolojik bakış açısı konunun tarihsel boyutunu göz ardı etmemekle beraber, ittifakı "Batılılaşma" çizgisi üzerinden okumaktadır. Eleştirel kuramın yöntemlerini kullanan bilim insanları ise Batılılaşmayı açıklamada güvenliğin maddiyat dışı boyutlarına yoğunlaşmaktadır.³

Devletlerin ittifak üyesi olmak ya da dışında kalmak kararlarını tarihsel tecrübelerden ders alma/öğrenme kavramı⁴ ile açıklayan kuramı temel alan bu çalışmada, Batıda oluşturulmuş siyasi ve güvenlik sistemlerine kurumsal ve hukuksal açıdan katılım sorunsalının tarihsel boyutu incelenecektir. Bu boyutun açılımı bizi 19. yüzyıldan itibaren uluslararası sisteme uyum sağlama gayretlerine geri götürüyor. Uluslararası sistemin belli değerleri ve kuralları olduğundan, bu sistemin dışında kalmak veya tutulmak 19. yüzyıl boyunca olduğu gibi Osmanlı Devleti'ni büyük güçlerin siyasi oyun sahasına indirgemişti. Kendi aralarında uyguladıkları kuralların tümünü Osmanlı Devleti'ne uygulama konusunda büyük güçleri hukuken bağlayan bir antlaşma maddesi, ileride görüleceği üzere, 1856 Paris Antlaşması'nda bile yoktu. Birinci Dünya Savaşı'ndaki Alman-Avusturya-

¹ "Telegram from N. Novikov, Soviet Ambassador to the US, to the Soviet Leadership," 27 Eylül 1946, Cold War International History Project Digital Archive, www.CWIHP.org (Erişim Tarihi, 17 Kasım 2011); Truman'ın sert retoriğini körüklemiş olan Molotov-Truman görüşmeleri için bkz. Melvyn P. Leffler, "Adherence to Agreement: Yalta and the Experiences of the Early Cold War", *International Security*, Cilt 11, 1986, s.88-123; Soğuk Savaş retorik analizleri için bkz. Chris Tudda, *The Truth is our Weapon, the Rhetorical Diplomacy of Dwight D. Eisenhower and John Foster Dulles*, Baton Rouge, Louisiana State University Press, 2006.

² Ali L. Karaosmanoğlu, "The Evolution of the National Security Culture and the Military in Turkey", *Journal of International Affairs*, Cilt 54, No.1, 2000, s. 199-216.

³ Eylem Yılmaz ve Pınar Bilgin, "Constructing Turkey's 'Western' Identity during the Cold War: Discourses of the Intellectuals of Statecraft", *International Journal*, Cilt 61, No.1, 2005-2006, s.35-59; Pınar Bilgin, "Securing Turkey through Western-oriented Foreign Policy", *New Perspectives on Turkey*, Cilt 40, 2009, s.105-125.

⁴ Dan Reiter, "Learning, Realism and Alliances: The Weight of the Shadow of the Past", *World Politics*, Cilt 46, No.4, 1994, s. 470-526; Banu Eligür, *Turkey's Quest for a Western Alliance (1945-1952): A Reinterpretation*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Bilkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999, s. 9-12. Reiter'in çalışmasına dikkatimi çeken Dr. Banu Eligür'e teşekkür borçluyum.

Macaristan ittifakı ise Anadolu ve Ortadoğu üzerindeki Alman emperyalist amaçları göz önüne alındığında, Berlin'in art niyetli siyaseti ittifakın ruhuna aykırı düştüğü için ciddiye alınmayabilir.⁵

Dan Reiter Gerçekçiliğe alternatif olarak kavramsal çerçevede öğrenme/tarihten ders almayı öne çıkarıyor. Gerçekçilik ittifakların dış tehditlere karşı oluştuğunu savunurken, öğrenme / ders alma kavramı ittifakları belirleyen hususların başında tarihsel deneyimlerin şekillendirdiği dünya görüşleri olduğunu savunuyor. Dahası, Reiter matematiksel modelleme yöntemini kullanarak ittifak seçiminde dış tehdidin baskı aracı olarak sıra dışı konumda kaldığını iddia etmekte. Dolayısıyla, bu yaklaşım ülkelerin varoluşsal/yaşamsal konumlarını etkileyen dış politika deneyimleri ışığında, siyasi çizgide devamlılığın sonuçta güvenliği garantiye aldığını, sistem dışı davranışların ise, ne kadar idealist olursa olsun, başarısızlıkla sonuçlandığını gösteriyor.⁶ Ayrıca, siyasi belirsizliklerle karşılaşan karar vericiler genellikle uzak veya yakın geçmişteki deneyimlerden ders çıkararak ittifaka katılmak veya ittifakın dışında kalmak seçeneklerini kullanmaktadır. Tarihsel perspektife kavramsal çerçeve çizmesi açısından, bu yaklaşım tezimizi güçlendirmektedir. NATO ittifakı ise, Türkiye'yi sadece askeri açıdan güçlendirmekle kalmadı. Bir buçuk yüzyıl süren sisteme aidiyet arayışını sonlandırdı. Uluslararası sisteme dâhil olma çabaları devlet geleneği olarak devam ettiği için, çalışmanın ilk bölümü 19. yüzyılda başlıyor. NATO ittifakına dâhil olma süreci ise İkinci Dünya Savaşı'nda hem Türkiye hem de Sovyetler açısından tecrübe edilmiş husumetlerden dersler çıkarılmış olunmasına bağlanarak kurgumuzu yakın tarihe taşımaktadır. Dolayısıyla, sistem açısından bakınca "niçin NATO?" sorusunu tarihsel boyutta konumlandırmak konuyu daha büyük bir resimden görmemizi sağlayabilir.

Çalışmanın genel amacı, Ankara'nın NATO üyeliği için neden o kadar ısrarcı olduğunu,⁷ klasik "Sovyet tehdidi" ve "Batılılaşma," kategorilerinin ötesine taşımaktır. Bu kategoriler yeniden üretilmeye yatkın olduğu için sonuçta gerekirci (*determinist*) kalıplar haline gelebiliyor. Çalışmada, Sovyet tehdidine ideolojik ve psikolojik savaşın kalıpları dışından bakılması amaçlanmaktadır. Bu, Sovyetler Birliği ve Türkiye arasında Soğuk Savaş'ın daha İkinci Dünya Savaşı esnasında oluştuğuna işaret etmekte ve savaş sonrası dönem için aydınlatıcı olacağı iddia edilmektedir. Gerekirciliğin bir işlevi de 1952'den bu yana ülkedeki üsler ve yabancı asker varlığını meşrulaştırmak idiye, maksadı aşarak yalnız sağ-sol düşünce akımlarını kutuplaştırmakla sonuçlanmadı. Kavramsal düzeyde Doğu-Batı ikilemini de kendi içinde barındırdı. Muktedirler coğrafyanın istikamet

⁵ Hans Ulrich Seidt, "Germany and the Destabilization of the East, 1919–1922", *Germany and the Middle East, 1871–1945*, Wolfgang G. Schwantz (Der.), Princeton, Markus Wiener, 2004, s.65–84.

⁶ Reiter, "Learning, Realism and Alliances", s.490.

⁷ İspanya örneğindeki gibi Amerika'ya sadece üs kiralamak yerine, Türkiye'nin üs mahallerini ancak NATO üyeliği karşılığında açmaktaki ısrarına Selin Bölme, bu sayıda "Soğuk Savaşta NATO-ABD-Türkiye Üçgeninde Askeri Üsler: Süreklilik ve Değişim" adlı makalesinde dikkat çekmektedir. Dolayısıyla, ülkeler arasındaki fark sisteme dâhil olmak veya dışında kalmak seçimine dayanıyor. Aynı zamanda 1949'da NATO üyesi olan Portekiz'de Salazar diktatörlük rejimi, NATO antlaşmasında her ne kadar demokrasiye atıfta bulunuluyorsa da, bu kuralın olmazsa olmazlığını yadsıdığı için, ittifak tartışmalarında ağırlık demokrasiye değil ülkelerin seçimine odaklanıyor.

gösteren yönlerine siyasi anlamlar yükleyince, fiziksel coğrafyaların sınırlarında yer alan ülkelerde kimlik sorunsalı hep yaşanmıştır. Türkiye buna bir istisna teşkil etmedi, hâlen de etmiyor.

Öte yandan, zamanın söylemiyle iktidarın iktisadi kalkınmayı dış yardımla sürdürebileceği ve karşılığında ancak bir askeri ittifakın bunu güvenceye alabileceği, Soğuk Savaş retoriğinin ve stratejik araştırmaların gölgesinde neredeyse unutuldu. Oysa Devlet Bakanlığı yayını olan “Türkiye’de Marşal Planı, 1/1/1950–31/3/1950” raporuna veya Dışişleri Bakanlığı Milletlerarası İktisadi İşbirliği Teşkilatı Genel Sekreterliği’nce yayımlanan “Türkiye’de Marşal Planı, 1/4/1952–30/6/1952”⁸ raporuna bakıldığında, Türkiye’nin altyapı gereksinimlerinin vahim durumu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, “kalkınma hamleleri” Demokrat Parti iktidarının şiarı haline gelecekti. Sonuçta, ABD ve Batı Avrupa’nın bütün uluslararası kurum ve kuruluşlarına üye olmak Türk dış politikasının vazgeçilmez hedeflerinden biri olagelmıştır. Bunun yanında, Sovyetler Birliği gibi güçlü bir hasımla teke tek muhatap olmaktan kaçınmak, 19. yüzyılda yaşanan tecrübelerin birikimiyle İkinci Dünya Savaşı sonrasında tekrar uygulanan yöntemlerden biri olacaktır.

Sovyetlerin Türkiye’ye karşı tutumları 1945’de birdenbire değişmiş değildi. Birinci Dünya Savaşı’nda ve sonrasında Bolşeviklerle yaşanan hasmane ilişkilere bakıldığında ilişkilerin iki ülkenin birbirlerine en muhtaç olduğu zamanda bile ne denli zorluklarla yürütüldüğü görülmektedir.⁹ O nedenle, İkinci Dünya Savaşı’nda yaşanan tecrübeler de bunlara eklendiğinde gerçek bir tutum değişikliğinden söz etmek olanaksızlaşır.

Güvenlik açısından ele alınırsa, uluslararası sistemin bir parçası olmanın önemi Osmanlı devletinde ancak 18. yüzyıl sonlarında algılanmaya başlanmış, 19. yüzyıl bu amaçla yürütülen diplomatik gayretlerle sürmüş, iki dünya savaşı arasında Türkiye gene uluslararası konferanslara katılmış, 1932’de Cemiyet-i Akvam üyesi olmuş, hatta Hitler-öncesinde ortaya çıkan Avrupa Birliği söylemleri Ankara’yı kapsamına alınca, buna fikren destek vermiştir.¹⁰ Bu gözlemler İmparatorluktan Cumhuriyet’e geçiş sürecinden günümüze kadar uygulanan dış politikada süreklilik arz ettiği için NATO üyeliği bağlamında anlam kazanıyor.

Diğer önemli bir nokta ise 1940 ve 1950 arasında Türkiye’nin lider görünüşleridir. Çoğu Osmanlı’nın son dönemlerini yaşamış ve belki de en önemlisi dünya konjonktürü nasıl olursa olsun, ülkenin askeri, diplomatik ve siyasi açıdan yalnız kalmasının ne tür tehditleri beraberinde getirdiğine tanıklık etmişlerdi. İkinci Dünya Savaşı’nda diplomatik

⁸ “Bu rapor, Türkiye Cumhuriyeti ile Amerika Birleşik Devletleri arasında 4 Temmuz 1948 tarihinde imzalanan Ekonomik İşbirliği Anlaşması ve eklerinin onanması” hakkındadır.

⁹ Sean McMeekin, *The Russian Origins of the First World War*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 2011; Emel Akal, *Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012; Roderic H. Davison, “Turkish Diplomacy from Mudros to Lausanne”, *The Diplomats, 1919–1939*, Gordon A. Craig ve Felix Gilbert (Der.), Princeton, Princeton University Press, 1981, s.172–209.

¹⁰ Dilek Barlas ve Serhat Güvenç, “Turkey and the Idea of a European Union during the Interwar Years, 1923–1939”, *Middle Eastern Studies*, Cilt 45, No.3, 2009, s.425–446; Dilek Barlas ve Serhat Güvenç, *Turkey in the Mediterranean during the Interwar Era, the Paradox of Middle Power Diplomacy and Minor Power Naval Policy*, Bloomington, Indiana, Indiana University Publishers, 2010. Tarihsel deneyimler için, s.11–51.

manevra sahasının mevcudiyeti, dirayetli bir dış politika ve biraz da tesadüflerin yardımıyla ülke savaş dışında kalabilmişti. Oysa 1946 yılı itibarıyla iki kutupluluk ve ileride tartışılacağı üzere, savaş yıllarında baş gösteren Sovyet-Türk gerginlikleri Ankara'yı özgür iradesiyle seçtiği tarafa yer almaya yöneltecekti.

Çalışmamız öncelikle, Osmanlı'nın 19. yüzyıl Avrupa Uyumı (Avrupa Konseri) icra heyetinde yer alma sorunsalı çerçevesinde uluslararası sistemin parçası olma temasını ele almaktadır. İkinci olarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin iki dünya savaşı arasında uluslararası sistem(sizlikte) kurumsal aidiyet arayışı incelenmektedir. Burada ayrıca İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin soğuk savaşını ve NATO ittifakına doğru gidecek olan yolun neden ve nasıl oluştuğu irdelenecektir. Üçüncü bölüm ise, ağırlıklı olarak NATO ittifakının ilk yıllarını yukarıdaki çerçevede incelemek amacını taşıyor. Dünya konjonktürüne uyum sağlamak ve uluslararası sistemde kendine yer edinmek Türkiye'de devlet geleneğinin bir sonucu olarak NATO ittifakında, nihayet 20. yüzyılın ortasında gerçekleşmiştir sonucuna varabilmek bu resmin tarihsel izlerini takip etmekle mümkün olmuştur.

Osmanlı'nın 19. Yüzyıl Avrupa Uyumı İcra Heyeti'nde Yer Alma Sorunsalı

Tarihi sadece din, mezhep, etnik ayrışmalar ve çatışma üzerinden okumanın kimseye yararı olmadığı gibi, coğrafi çizgilerin (denizler ve karalar) sınır boylarında varlık sürdüren Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet için Avrupa'dan dışlanmış olmak veya Osmanlı sosyo-kültürel yaşamının Avrupa'dan kalın duvarlarla ayrıldığını varsayan söylemler kullanmak tarihsel veriler ışığında bütün zamanlar ve mekânlar için geçerli değildir.

Kültürel heterodoksi (bir arada yaşamının getirdiği sosyo-kültürel ve ekonomik etkileşimler anlamında) bir yana, 15. yüzyıldan 19. yüzyılın ilk yarısına kadarki zaman diliminde bilhassa İngiltere, Fransa krallığı ve İtalyan şehir devletlerince zaman zaman Osmanlı devletinin ittifakına başvurulurdu.¹¹ Selim Deringil'in belirttiği benzerlik Osmanlı'nın bütün tarihsel coğrafyası için geçerli olsa gerek:

Günümüzde moda haline gelen 'Türkiye-Avrupa' ilişkilerinden söz ederken [bu ikiliğin] tarihi bir boyutu olduğu varsayılmakta. Bu yanlış bir varsayım. Konuya sanki birbirlerinden apayrı ve hiç uyuşmayan oluşumlardan ibaretmişcesine yaklaşmak bilimsel titizliğe aykırı. Akdeniz dünyasının kelime hazinesi bile ortaktı. Savaş, ticaret, evlilikler, mimari tasarım, yemek kültürü ve başka birçok konuda, Toynbee'nin tanımlamasını kullanacak olursak, bu 'medeniyet bölgesi'nde insanlar ortak kaderleri paylaşmışlardır.¹²

¹¹ Halil İnalıcık, *Turkey and Europe in History*, İstanbul, Eren Yayınevi, 2006, s.110–112; Osmanlı topraklarında kültürler ve inançlar arasında adeta heterodoks diyebileceğimiz geçişkenlikler için, Mark Mazower, *The Balkans, from the End of Byzantium to the Present Day*, London, Phoenix Press, 2001; Mazower, *Salonica, City of Ghosts, Christians, Muslims and Jews, 1430–1950*, New York, Alfred A. Knopf, 2005; Cemal Kafadar, *Between Two Worlds, the Construction of the Ottoman State*, Berkeley and Los Angeles, The University of California Press, 1995; Suraiya Faroqhi, *The Ottoman Empire and the World Around It*, London, I.B.Tauris, 2004.

¹² Selim Deringil, "The Turks and 'Europe': The Argument from History", *Middle Eastern Studies*, Cilt 43, No.5, 2007, s.209–723.

Kıta Avrupası'nda devletler arası ilişkiler 1648 Vestfalya sisteminin getirdiği kamu hukuku ve siyasi kriterlerle belli bir düzene oturmuş gibi seyrederken, 18. yüzyılın sonuna doğru Fransız Devrimi'ni takiben Napolyon Bonapart'ın kıtaya hegemonya dayatmaya kalkışması çok uzun ömürlü olmamıştı (1804–1815) çünkü sistem kimsenin hegemonyasını kabullenmeyecekti. Büyük güçlerden herhangi birinin hegemonyasını önlemek ilkesi 19. yüzyılın ilk yarısında doğu sorununu çözmek için bile Osmanlı mülkünün paylaşılmasına izin vermeyecekti. Ne var ki, yüzyılın ikinci diliminde, Almanya ve İtalya gibi ulus devletlerin doğuşuyla paradigmlar değişince sistem bu konuda işlevsizleşmeye başladı.

1815 Viyana Kongresi'nde büyük devletler Vestfalya'dan sonra sürekli uygulanan güçler dengesi ilkesi doğrultusunda Avrupa haritasında bazı düzenlemelere gideceklerdi. Güçler dengesi kavramının çoğu zaman büyük güçlerin çıkarlarına göre ayarlanması bir vakıdır. Gene de 1815'ten 1914'e kadar bir Avrupa savaşının çıkmasını aynı prensip önlemiştir. Ne var ki, bu uygulama Osmanlılar için her daim bir tehdit algılaması oluşturacaktı. Her ne kadar bu ilke Osmanlı'yı bir süre için koruduysa da, her an Polonya'nın aleyhine işletildiği gibi, tersine dönebilirdi. Güçler dengesini korumak amacıyla, 18. yüzyılda ilk kez, sistem dışında kalmış olan Polonya Rusya, Avusturya ve Prusya arasında 1792 ile 1795 yıllarında bölüştürüldü. Zamanın siyaset anlayışına göre Polonya toprakları nedeniyle üç büyük güç arasında savaş çıkacağına veya birinin bölgede hegemonya kurmasındansa, paylaşılması tercih nedeydi. Güçler dengesi, sistemin bir parçası sayılmayan Polonya'nın aleyhine işletilmişti.

Aslında önceleri Doğu Sorunu denince akla gelen ülke Polonya idi. Oysa Viyana Devlet Arşivi açıldıktan sonra yapılan bir çalışma, daha 18. yüzyıl sonlarında Avusturya Kraliçesi Maria Theresa'nın danışmanlarının Balkanları Rusya ile aralarında paylaşma önerilerinden söz eder.¹³ 19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti de Doğu Sorunu'nun bir parçası olarak isimlendirilmeye başlanacaktı. Konuyla yakından ilgilenen St. Petersburg ve Viyana dışında soruna Londra ve Paris de müdahil olduğundan dolayı bu sefer olası paylaşımında çok ciddi sorunlar yaşanacağı, hatta bir Avrupa savaşına dönüşebileceği ve Rusya'nın hegemonik heveslerinin önünü kesebilmek için Osmanlı'nın yokluğundansa varlığı tercih edilecekti. Polonya'nın paylaşılmış olması, aynı kaderi paylaşmak istemeyen Osmanlı dış politikasını tamamen savunmaya, dolayısıyla siyasi dengeleri gözetmeye yönlendirmişti. Sonuçta, Osmanlılar için Avrupa devletler sistemi ile kamu hukukuna dâhil olmak varoluşsal hedef haline geldi. Carter Findley, Avrupa sistemindeki güçler dengesi siyasetinin önemini Polonya'nın paylaşılmasından da önce algılayan bir Osmanlı elçisine işaret etmektedir:

1763 gibi erken tarihte Berlin'deki Osmanlı elçisi Ahmed Resmi Efendi güçler dengesi siyasetinin nasıl işlediğini İstanbul'a bildirmişti. Sonradan Avrupa sistemine katılmanın yararlarını savunacaktı... 1837'de Viyana Büyükelçisi Sadık Rıfat Paşa Osmanlılar'ın Avrupa Konseri'ne girmelerini açıkca talep etti.¹⁴

¹³ A. L. MacFie, *The Eastern Question, 1774–1923*, London, New York, Longman, 1989, s.7.

¹⁴ Carter Vaughn Findley, *Turkey, Islam, Nationalism and Modernity, a History, 1789–2007*, New Haven and London, Yale University Press, 2010, s.71–75.

1815 Viyana Kongresi'nde devrim sonrası Fransa'nın yayılcılığını, gelişmekte olan romantik milliyetçi akımları, liberal (anayasal monarşi) ve radikal (cumhuriyetçi) eylemleri bastırmak gibi asli amaçlar yanında, Osmanlı Devleti'nin sisteme kabul edilmesi gündeme geldi. Böylelikle hem genel bir antlaşmayla Avrupa statükosu garantiye bağlanacak hem de Rusya'nın hegemonik davranışları önlenmiş olacaktı. Osmanlı'nın sisteme uyumu projesinin en güçlü savunucuları Fransa Dışişleri Bakanı Charles-Maurice de Talleyrand-Périgord (1754–1838) ve Avusturya Şansölyesi Prens Clement von Metternich (1773–1859) idi. Fakat Rus Çarı I. Alexander (h. 1801–1825) bunun karşılığında Osmanlı'dan toprak talebinde bulununca konu kapandı.

Metternich 1815–1848 tarihleri arasında sisteminde ağırlığı en belirgin kişiydi. Kendisi muhafazakâr monarşi yanlısı olduğu için din ve mezhep farklılığı gözetmeksizin monarşilerin akrabalığı ve Habsburg İmparatorluğu'nun selâmeti adına siyaset uyguluyordu. 1821 Yunan İsyanı'nın ilk liderlerinden olan Alexander Ypsilanti Balkan Hristiyanlarından beklediği “tabii” desteği bulamayıp Osmanlı ordusunun önünden kaçarak Avusturya topraklarına girdiğinde, Metternich onu hapse attıracaktı. Meşru hükümdarlara isyan Metternich için kabul edilemezdi. Buna rağmen, Yunanistan 1830'da bağımsızlığa kavuşunca başına Bavyera prenslerinden Otto'yu kral tayin eden büyük devletler statüko değişikliğini kabulleniyorlardı. Hatta Sultan İkinci Mahmut krala kendi tuğrasını taşıyan altın, mercan ve fildişi kaplı törensel bir süvari kılıcı armağan edecekti.¹⁵ İkinci Mahmut'un sisteme uyum sağlamaktan başka bir seçeneği kalmamıştı.

Paris'ten Avrupa'nın hemen her yerine sıçrayan 1848 devrimleri Berlin ve Viyana örneklerinde olduğu gibi hükümdarın bahsettiği anayasalarla, anayasal monarşiye dönüşürken, Fransa bir defa daha cumhuriyet olacak, fakat cumhurbaşkanı Louis Napoleon Bonaparte 1852'de referandumla imparator “seçilecekti”. Metternich devrinin normları değişirken, artık sahnede Avrupa statükosunu değil, bireysel itibar üzerinden ulusal çıkarları öne çıkaran liderler beliriyordu. Üçüncü Napoleon (h. 1848–1870), Fransa karşıtı Konser/Konferans sistemini en azından bu yönüyle değiştirmeye kararlıydı. Dolayısıyla, Fransa'nın eski haşmetli günlerine dönmesi şarttı. Sistem Metternich zamanında bile liberal ve muhafazakâr devletler arasında bölünme yaşamakla beraber 1848 sonrasında hegemonya karşıtlığını sürdürüyordu. Louis Napoleon kısa sürede Osmanlı-Rus ilişkilerini bozmayı başardı ve Kırım Savaşı'nın (1853–1856) çıkmasına neden oldu. Fransa, İngiltere ve Sardunya Osmanlıların müttefiki olarak bu savaşa müdahil oldular. Çar I. Nikola'nın (h. 1825–1855) İngiliz-Fransız ultimatomuna uyararak, ordusunu işgal ettiği Eflak ve Buğdan'dan çekmesine rağmen, Paris ve Londra'da yayılan savaşı söylem (*jingoisim*) eşliğinde Kırım'a çıkarma yapıldı. Savaşın konumuzu ilgilendiren tek yönü, 1856 Paris Barış Antlaşması'yla Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa sistemine kabulü sorunudur.

Sadrazam Mehmet Emin Âli Paşa'nın (1815–1871) kaleme aldığı barış şartnamesi Osmanlıların ittifaka diğer güçlerle eşit koşullarda dâhil edilmesini talep ediyordu. Fakat sonuç belgesi eşitliğin en önemli noktasını, yani Osmanlı Devleti'nin güçler dengesine dâhil edilmesini içermeyecekti. Antlaşmanın VII. maddesi Büyük Güçlerin Osmanlı

¹⁵ Özgen Acar, “II. Mahmut'un Yunan Kralı'na Hediye Ettiği Kılıç Açık Arttırmada”, *Cumhuriyet*, 23 Ekim 2011, s.8.

İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğüne saygı göstereceğini taahhüt ediyor ve bu taahhüde bağlı kalınmasını garanti ediyorsa da, dikkatlice okunduğunda saygının hukuki bir bağlayıcılığı olmadığı malumdur. Kullanılan dil şudur:

Ekselansları Büyük Britanya ve İrlanda Kraliçesi, Ekselansları Avusturya İmparatoru, Ekselansları Fransa İmparatoru, Ekselansları Prusya Kralı, Ekselansları Rusya İmparatoru ve Ekselansları Sardunya Kralı, Bâb-ı Âli'nin Avrupa'nın kamu hukuku ve sisteminin yararlarına ortak olmasını kabul ettiklerini bildirirler. Ekselansları Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğüne saygı duyacaklarını, bu söze sıkı sıkıya bağlı kalmayı, sonuç olarak bu hükmü ihlal edecek herhangi bir eylemi genel çıkarlara aykırı bir mesele olarak göreceğini taahhüt ederler.¹⁶

Burada Osmanlı Devleti'nin genel güç dengesine katılmasından bahsedilmiyor. 19. yüzyılda denge dört ilkeye dayanıyordu: Denge üç ya da daha fazla büyük güçten oluşurdu; tek bir gücün hegemonya kurmasına izin verilmezdi; hiçbir güç diğerlerine kıyasla çok zayıflatılmamalıydı; eğer güçlerden biri büyük topraklar elde ederse, diğerleri de ona eşdeğer duruma getirilirdi. Âli Paşa, Polonya'nın durumuna düşmemek için, Osmanlı Devleti'nin, en büyük güvencesi olacak bu kavram kapsamına alınmasını arzu ediyordu. Büyük Güçler bu konuyu göz ardı ettiler.¹⁷ Bununla beraber antlaşma, Osmanlı'nın Avrupa devletler hukukunun ve Konserin bir parçası olduğunu kabul etmişti. Boğazlar Konvansiyonu ve Garanti Antlaşmaları da Paris akdinin birer parçasıydı. Garanti Antlaşması'nın II. maddesine göre, İngiltere, Fransa ve Avusturya, Osmanlı topraklarına saldırı halinde bunu *casus belli* sayacaklardı. Oysa II. madde, 1870 itibarı ile Alman/İtalyan ulusal birliklerinin kurulmasıyla beliren milletlerin kendi siyasi kaderlerini tayin etme kistası ile çelişiyordu.¹⁸ Ardından gelen 1875–1876 Sırp, Bulgar ve Karadağ isyanlarına da aynı parametrelerle yaklaşılınca, isyanların uzantısı olan 1877–1878 Osmanlı-Rus savaşında Osmanlı yalnız kalmıştı. Konser sistemi yerini giderek *Realpolitik* yöntemlerine bırakırken, Alman Şansölyesi Otto von Bismark, Üç İmparator Ligi antlaşmasıyla (*Dreikaiserbund*) Avusturya-Macaristan, Rusya ve Almanya'yı bağladı. Fransa'da III. Cumhuriyet yalnızlaşmış, içte dalgalanmalar yaşarken, İngiltere mutlu yalnızlık dönemine girmişti. Dolayısıyla, Bâb-ı Âli icra heyetinde dinleyici olarak kalmaya devam edecekti. I. Dünya Savaşı arifesinde Konser tamamıyla çöktü. Büyük Harb'in sarsıntısından sonra ise, Türkiye Cumhuriyeti uluslararası seviyede “milletler ailesinde” kurumsal aidiyet bağlamında yer alma arayışını sürdürecekti.

İki Dünya Savaşı Arasında Türkiye'nin Kurumsal Aidiyet Siyaseti ve II. Dünya Savaşı'nda Ankara'nın Soğuk Savaşı

İki dünya savaşı arası dönemde Milletler Cemiyeti dışında bir sistemden söz etmek olanaksızdır. Öte yandan, barışın sürdürülebilmesi için bazı girişimler ve tasarılar da

¹⁶ J. C. Hurewitz, *The Middle East and Africa in World Politics, A Documentary Record, (European Expansion, 1535–1914)* Cilt I, New Haven, Yale University Press, 1979, s.319–322; J. C. Hurewitz, “Ottoman Diplomacy and the European State System”, *Middle East Journal*, Cilt 15, No.2, 1961, s.141–152.

¹⁷ Davison, “Ottoman Diplomacy and Its Legacy”, s.337.

¹⁸ Alan Cassels, *Ideology and International Relations in the Modern World*, London, New York, Routledge, 1996, s.82.

yok değildi. Ne var ki, Versailles Sistemi diye adlandırılan yıllar (1920–1934, Almanya Cumhurbaşkanı Mareşal Hindenburg’un vefatı ile Weimar Cumhuriyeti’nin sonu açısından) gerçek barış antlaşmalarıyla kurulmuş bir sistem değil, Birinci Savaş’ta yenilen ülkeleri cezalandırmak için dayatılmış metinlerden oluşuyordu. Bu nedenle, süreci ateşkes diye adlandırmak belki daha doğrudur.¹⁹ Savaştan yenik çıkıp da Paris Konferansı’nın dayattığı antlaşmayı reddederek, ülkesini yabancı işgalinden arındıran ve kendi cumhuriyetini kuran tek ülke Türkiye olmuştur.

Ankara’nın Lozan Barışı’ndan sonra üstlendiği ilk uluslararası siyasi ilişki Musul Sorunu’nun Milletler Cemiyeti’nce barışçıl yollardan çözülmesini kabul etmesidir. Esasen, Türkiye Milletler Cemiyeti’ne üye olmak arzusundaydı, çünkü kolektif güvenlik çatısının içinde olmak Osmanlı’dan miras aldığı ve dış politikada hep devamlılık arz eden hususlardan biriydi. Ankara, İngiltere ile arasındaki en önemli uzlaşmazlığın Milletler Cemiyeti’nce, İngiltere mandası altındaki Irak lehine sonuçlanmasına itiraz etmemiş, 1926 yılında Irak ile sınır antlaşmasını imzalamıştı. Bu davranışı uluslararası kurumsallığa verilen önemin bir sembolü olarak da okumak mümkündür. Ayrıca, Gazi Mustafa Kemal, daha 1920-1921’de TBMM hükümeti devrinde, manda yönetimlerine karşı isyanlara bizzat destek vermiş, isyanları örgütleyen istihbarat elemanları İngilizlere ciddi kayıplar verdirmişti. Sonuçta aşiret ayrılıkları galebe çalmış, Ankara yöre halkından beklediği dayanışmayı görmemişti.²⁰

Türkiye’nin katıldığı diğer bir uluslararası antlaşma, 1928’de Paris’te akdedilen Briand-Kellog Paktı idi. TBMM bu pakıtı 1929’da onayladı. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, Pakt hakkında şunları söylemişti:

Efendiler! Başlıca dış politika ilkimiz ve rehberimiz uluslararası ilişkilerde güvenilirlik olduğu kadar ülkemizin güvenliği ve kalkınmasıdır. Eğer ülkede devam etmekte olan kalkınma ve reformlar sürdürülecekse Türkiye’nin hem ülke içinde hem de bölgede barışa ve düzene ihtiyacı vardır. Bu nedenle ulusal güvenlik ve savunma dış politikamızda en başta gelmektedir. Böylece, ülkemize yönelik saldırıları engellemek için kara, deniz ve hava ordumuzu güçlü tutmalıyız. **Cumhuriyet Hükümeti güvenliği korumak için uluslararası anlaşmalara katılmaktadır** (yazarın vurgusu). İşte bu nedenle Kellog Pakıtını imzalamaya karar verdik.²¹

Bu anlaşma başlangıçta Fransız Başbakanı Aristide Briand ile ABD Dışişleri Bakanı Frank B. Kellog arasında, Fransa ve Amerika tarafından dostluk anlaşması olarak imzalanmıştı. Fakat Washington başlangıçtaki amaca dayalı çok taraflı bir anlaşma istedi. Bu politikanın nedeni ABD’nin Milletler Cemiyeti’nin üyesi olmaması nedeniyle çok taraflı antlaşmalara yönelmesiydi. Başkan Wilson’dan (1913–1921) Herbert Hoover’e (1929–1933) bütün başkanlar bu politikayı izleyeceklerdi. Briand-Kellog Pakıtını imzalayan 63 ülke, savaşın yasadışı bir uluslararası davranış biçimi olduğu, devletler

¹⁹ Nur Bilge Criss, “Barış Olmayan Savaş”, *Doğu Batı*, Cilt 6, No.24, 2003, s. 29–53.

²⁰ Murat Güztoklus, *Özdemir Bey’in Filistin-Suriye Kuvva-i Milliyesi ve Elcezire Konfederasyonu*, İstanbul, Bengi Yayınları, 2010.

²¹ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, 3 Cilt, Ali Sevin, M. Akif Tural ve İzzet Öztoprak (Der.), Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, www.atam.gov.tr (Erişim Tarihi, 1 Aralık 2011), TBMM 3. Dönem 2. Toplantı Yılıni Açış Konuşması, 1 Kasım 1928.

arasındaki bütün anlaşmazlıkların Uluslararası Adalet Mahkemesi'ne getirilmesi şartı ve tarafların bu mahkemenin yargısına göre davranmaları gerektiği üzerinde anlaştı. İlkeler Milletler Cemiyeti'nin değerlerinden pek farklı değildi, sadece ABD'yi saldırganlığa karşı bir kolektif güce katkıda bulunmayı taahhütten kurtarıyordu. Aynı zamanda, yeni Amerikan dış politikası bağımsız uluslararası ilişkiler (*independent internationalism*) olarak adlandırıldı.

Milletler Cemiyeti'ne üyelik öncesinde silahsızlanma toplantılarına katılan Ankara, bu toplantılarda Moskova'ya çok yakın bir çizgi takip ediyordu. 1932 yılında Cenevre'de toplanan silahsızlanma konferansında Türkiye ve Sovyetler Birliği genelde savaşa karşı alınacak somut güvenlik önlemleri üzerinde ısrarcıydılar.²² O yıl, Türkiye Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras, Türk Boğazları'nın silahlandırılması ve savunma sorumluluğunun Sovyetlerle ortak yürütülmesini talep edince, Boğazlar'ın İngiliz savaş gemilerine tümden kapatılabileceğinden kuşkulanan İngiltere bu öneriyi desteklemedi. İngilizlerin bunu kabul etmeyeceklerini pekalâ bilen Aras'ın önerisi Sovyetlere karşı bir iyi niyet gösterisiydi. Gene de Türkiye, İngiltere'nin bilgisi dâhilinde Sovyetlerle Karadeniz güvenliği konusunda bir anlaşma yapma gayretlerini 1939'a kadar sürdürecekti. Uluslararası bir antlaşma olan Montreux ile 1936'da, komşularının güvenliğini taahhüt etmek şartıyla Boğazlar'ın idaresi ve savunması Türkiye'nin yükümlülüğüne girdi. 1935'de İtalya'nın Etiyopya'ya saldırısı, Japonya'nın Çin'e saldırısı, Almanya'nın açıkça silahlanması ve Milletler Cemiyeti'nin lider konumundaki İngiltere ve Fransa'nın saldırılar karşısında uyguladığı taviz siyaseti hem Türkiye hem de Sovyetler Birliği'nde kolektif savunma kavramının çöktüğü kanısını uyandırdı. Josef Stalin, 1939 başlarında Sovyetlerin bundan böyle kendi başına davranacağını sinyali, kolektif savunmayı savunan Dışişleri Bakanı Maxim Litvinov'u görevden alıp yerine Viyaçeslav Molotov'u atayarak verdi.²³

Türkiye ise 1936'da Boğazlar üzerinde hükümlerini tekrar uhdesine almış ve o yıldan itibaren Doğu Akdeniz'de kara ve denizde stratejik konumu eski çağlardan beri son derece önemli olan Hatay'ı topraklarına katma girişimlerinde bulunmaktaydı. Konu, 1939 yılında siyasi, diplomatik, halkla ilişkiler çabası ve ekonomik teşviklerle Türkiye'nin lehinde sonuçlanacaktı. Fakat bu defa, anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesi sonuçta Milletler Cemiyeti vasıtasıyla değil, Türkiye-Fransa Genelkurmay Başkanlıklarının bu konuda birlikte hareket etmeleriyle gerçekleşti.²⁴ Aynı yıl, Ankara İngiltere ve Fransa ile Akdeniz'den gelecek herhangi bir saldırganlığa karşı (İtalya) üçlü bir ittifak imzaladı. Türkiye, Sovyetlerin aksine tamamen kendi başına davranma lüksüne sahip değildi. Dolayısıyla, Ankara geleneksel dış politika çizgisini sürdürerek, Batı ittifakına girmişti. Benito Mussolini'nin Türkiye'ye karşı yıllardır sürdürdüğü saldırgan söylem, On İki Adalar civarında gerçekleştirdiği deniz manevraları ve gene 1939'daki Alman-İtalyan yaklaşması

²² Dilek Barlas, *Etatism and Diplomacy in Turkey, Economic and Foreign Policy Strategies in an Uncertain World, 1929–1939*, Leiden, E. J. Brill, 1998, s.128–132.

²³ James Joll, *Europe Since 1870, an International History*, London, Weidenfeld and Nicolson, 1977, s.375.

²⁴ Sarah D. Shields, *Fezzes in the River, Identity Politics and European Diplomacy in the Middle East on the Eve of World War II*, Oxford, Oxford University Press, 2011; Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı yazışmaları için, Adil Dağıstan ve Adnan Sofuoğlu, *İşgal'den Katılma Hatay, Atatürk'ün Dış Politika Zaferi*, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2008.

başka bir seçenek bırakmıyordu.²⁵ Esasen, yaklaşan savaş Avrupalıların savaşıydı, çünkü Türkiye'nin o dönemde artık hiçbir ülkeyle toprak üzerinden anlaşmazlığı kalmamıştı. Bir araştırmacının 1970'de İsmet İnönü ile İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin dış politikası üzerine yaptığı söyleşide, İnönü "Bu savaşın bizimle hiç ilgisi yoktu" diyecekti.²⁶

Bu nedenle, Üçlü İttifak ile 1941'de Almanya ile yapılan Saldırmazlık Paketi ve ekonomik anlaşmalar arasında bir ikilem olmadığı görüşü hâkimdi. Oysa Berlin ile anlaşmanın imza öncesinde Alman Dışişleri Bakanı Joachim von Ribbentrop Ankara Büyükelçisi Franz von Papen'e yolladığı gizli telgrafta, Türkiye'nin İngiltere ile bağlarını kopartıp dış politikasını Alman yanlısı kulvara oturtmak için "içeriden gelecek bir askeri darbeye hükümet değişikliği yaptırmanın koşulları mevcut mudur?" diye soruyordu.²⁷ Von Papen'den bu konuda olumsuz yanıt alınca, ertesi gün anlaşmaların yapılması için görüşmelerin başlatılmasına onay verecekti. Ama ciddi bir önşartla: Berlin'in Irak'ta İngiliz karşıtı bir isyan ve darbe için ülkeye yollayacağı silahlar ve sivil giysiler içinde konvoylara eşlik edecek olan Alman askerlerine serbest geçiş için izin verilmeliydi.²⁸ Ribbentrop'a göre, uluslararası serbest geçiş hakkını kullandırmak, Türkiye'nin tarafsızlığına hukuken hâle getirmezdi. Buna itiraz olursa, Türklere İngiltere'nin o sırada Ankara'nın yardımına koşacak durumda olmadığını hatırlatılması gerekti.²⁹ Bu görüşmelerin henüz yazıya dökülmemesi de büyükelçiye tembihleniyordu. Ribbentrop gene tatmin edici bir yanıt almamış olacak ki, bu defa, "Anlaşmaları imzalıyalım, gizli bir madde konup, Köstence'de hazır bekleyen savaş malzemelerini Boğazlar'dan geçirip, Irak'a, Suriye'ye ve İran'a ulaştırmamız garantiye alınsın" diyecekti. Karşılığında, savaş bitince Ankara'ya bir, iki Yunan adası ve Bulgaristan'ın doğusundan biraz toprak verilmesi teklif edilebilirdi. Başbakan Şükrü Saracoğlu'nun von Papen'e bu konuyu müttefik İngiliz Büyükelçisi Hugh Knatchbull-Huggesen ile konuşacağını bildirmesi transit geçiş konusunu gündemden düşürdü. Almanya ile anlaşma 18 Haziran 1941'de imzalandı. Nazilerin Türkiye'yi kendi saflarına çekebilmek için daha "yaratıcı" olmaları gerekiyordu.

Alman yaratıcılığının eski pan-Türkistlerle ilişkiye geçip, bu akımı Türkiye'de tekrar canlandırmaya yönelmesi, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki Soğuk Savaşın daha erken bir tarihte oluşmasına neden olacaktı. Ankara kerhen pan-Türkizm konusunun hükümetler düzeyinde değil, Birinci Dünya Savaşı'nın bazı emekli generalleri ve sivil Türkçüler üzerinden görüşülmesine mani olmadı. Mürsel Bakü, Sait Caferoğlu, Kemal Edige, Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet, Nuri Killigil, Mehmet Emin Resulzade ve Zeki

²⁵ Brock Millman, *The Ill-Made Alliance, Anglo-Turkish Relations, 1939-1940*, Montreal, McGill-Queen's University Press, 1998.

²⁶ Zehra Önder, *II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*, Leyla Uslu (Çev.), Ankara, Bilgi Yayınevi, 2010, s.334.

²⁷ Yugoslavya'da böyle bir darbeyi gerçekleştirmiş olan Ribbentrop'tan Papen'e, "Gizli" Telgraf, 16 Mayıs 1941. *German Foreign Office Documents, German Foreign Policy in Turkey (1941-1943)*, Moscow, Foreign Languages Publishing House, 1948, s.9; 1933-1941 arasında üç defa Irak başbakanlığı yapmış olan Seyid Raşid el-Geylani İngiliz karşıtı darbeci bir gizli örgüt üyesiydi. Irak'ta silahlar bu örgüte gidecekti. Aynı yıl, İngilizler Irak'ı tekrar işgal ettiler ve Alman planları girişimin ötesine gidemedi. Önder, *II. Dünya Savaşı'nda*, s.134-138.

²⁸ *German Foreign Office Documents*, 17 Mayıs 1941.

²⁹ *German Foreign Office Documents*, 19 Mayıs 1941. Almanlar o dönemde İngiltere'ye bombardmanla ciddi zarar veremekteydi.

Velidi Togan gibi isimler arasında tek muvazzaf subay Harp Akademileri Komutanı General Ali Fuad Erden idi. Pan-Türkizmin başlıca iki veçhesi gözükmektedir. İlki, Alman işgali altındaki Sovyet topraklarında yaşayan Türk kökenlilerin örgütlendirilip, Nazilerle beraber Sovyetlere karşı çarpışmaları. İkincisi ise, Alman esaretindeki Türk kökenli Sovyet vatandaşlarının Türk subaylarca eğitilip Sovyetler üzerine sürülmesiydi. İkinci grubun *Waffen SS* birliklerinde sonuna kadar savaştıkları biliniyor. Birinci şıktaki Türk kökenliler, savaş terimiyle Nazi işbirlikçileri, Alman yenilgisi üzerine Nazi ordularıyla geri çekilecekler, fakat savaş sonunda Stalin'in isteği üzerine Sovyetlere iade edilince trajik yaşamları gene trajik şekilde son bulacaktı.

Savaş sırasında yurt dışına çıkmanın bile Türkiye hükümetinin iznine bağlı olduğunu bilen Sovyet makamları pan-Türkistlerin açıkça veya dolaylı olarak büyük Sovyet savunmasına darbe vuracak eylemler içinde olmalarını unutmayacaklardı. Basın-yayın sansürüne tâbi Türkiye'de yayımlanmasına göz yumulan "Ergenekon, Gök-Börü, Tanrıdağ, Türk Yurdu, Kopuz, Orhun ve Çınaraltı gibi çok sayıda haftalık dergide 'Türk Birliği' fikrine yer verilirken pan-Türkist temalar ve semboller otuzlu yıllara nazaran çok daha açık bir biçimde ifade edilmektedir [idi]."³⁰ Stalingrad Zaferi'ni takiben, "Sovyet basını Türkiye'deki Turancılığa kesin bir dille saldırır. *İzvestia* Gazetesi Türk hükümetini ırkçı propaganda yapmakla itham eder."³¹ 1943'te Türk basınında aynı minvalde sesler yükselir. Ankara ancak 1944 yılında Almanya ile diplomatik ilişkileri kesmeden biraz evvel pan-Türkistleri "ırkçılık" suçlamasıyla yargıya teslim edecekti.

Ankara ile Moskova arasındaki Soğuk Savaş'a Sovyetlerin de ciddi bir katkısı olduğunu hatırlamak gerekir. Sovyet gizli servisi 1942 yılında Ankara'da von Papeñe, büyük bir şans eseri başarısızlıkla sonuçlanacak suikast girişimini örgütler. Planın mantığı dikkatleri Moskova'nın üzerine çekmeden, Hitler'in huşumunu büyükelçisinin öldürülmesi halinde Türkiye'ye yönlendirmektir. Sovyetler savaşın en ağır günlerini yaşarken, çatışmada ve/ya soğuk ve aklıktan ölen insanların sayısı milyonlarla ifade edilirken, Bulgar ve Yunan sınırında Türkiye'ye "komşu" olan Hitler orduları Türkiye'ye saldırırsa, Sovyetlerin savaş yükü biraz olsun hafifleyebilirdi. Ama tecrübesiz suikastçının elinde girişim başarısız kaldığı gibi ölen kendisi oldu. Ankara'da mukim eski Çekoslovakya büyükelçisi vasıtasıyla komplodan haberdar olan Türk Emniyeti suikastçıyı azmettiren kişileri Sovyet Konsoloslugu'ndan alıp yargı önüne çıkardı. Sovyetlerden gelen bütün inkâr beyanlarına rağmen, iki taraf da gerçeği çok iyi biliyorlardı.³² Sonuçta, pan-Türkizm ve von Papeñe suikast girişimi Ankara ile Moskova arasında soğuk savaşın 1942 yılında başlamasına neden oldu. 1946'da Stalin'in 1925 Türk-Sovyet Dostluk Antlaşmasını feshetmesine savaşta yaşananlar perspektifini eklemek hakkaniyetli olur.

³⁰ Günay Gökse Özdoğan, "II. Dünya Savaşı Yıllarındaki Türk-Alman İlişkilerinde İç ve Dış Politika Aracı Olarak Pan-Türkizm", *Türk Dış Politikasının Analizi*, Faruk Sönmezoğlu (Der.), 3. Basım, İstanbul, Der Yayınları, 2004, s.139-140.

³¹ Önder, *II. Dünya Savaşı'nda*, s.185.

³² Barry Rubin, *Istanbul Intrigues*, New York, McGraw-Hill, 1989; Banu El ve Mehmet Perinçek, "II. Dünya Savaşı Esnasında Türkiye'de İstihbarat Savaşı-von Papeñe Suikastını Kim Düzenledi?" *Toplumsal Tarih*, Cilt 196, 2010, s.34-47.

Yeni Dünya düzeni kurulurken Türkiye, Birleşmiş Milletler Cemiyeti'nin kurucu üyelerinden olmanın dışında,³³ yalnızdı. Bu nedenle, 1947 yılında Truman Doktrini'nde³⁴ Yunanistan ile Türkiye'nin adlarının zikredilmesi, bu iki ülkenin Marşal Yardım sisteminin kapsamına girmek için yaptıkları diplomatik girişimlere dayanak oluşturdu ve başarıyla sonuçlandı. Bu başarının Türkiye için kilit noktası döviz stoku sağlam olan Ankara'nın tartışmaları ekonomik boyuttan siyasi boyuta, yani Sovyet tehdidinde kaydırmış olmasıydı. 1949 itibarıyla Kuzey Atlantik İttifakı'na girebilmek için yapılan diplomatik girişimlerin³⁵ yanı sıra, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan artakalan "güvenilemez müttefik" imajını silmesine, "Birleşmiş Milletler idealine samimiyetle bağlı olduğumuzu ispat"³⁶ için katıldığı Kore Savaşı (1950-1953) yardımcı olacaktı. Millet Partisi Genel Başkanı Hikmet Bayur gazete beyanatında, Atlantik Paketi'na girmenin gerekli olduğuna, Kore'ye asker sevkinin sonucu bu olacaksa yapılan fedakârlığın yerindediğine ve Birleşmiş Milletler güvenlik teminatının yetersizliğine, hâlbuki Atlantik Paketi'nin bir realite olduğuna vurgu yapmaktaydı.³⁷ *Le Monde* gazetesinin yazdığına göre Fransa da Atlantik Paketi'nin Türkiye ve Yunanistan'ı içine alacak şekilde genişlemesine destek veriyordu.³⁸

Kuzey Atlantik İttifakı ve Türkiye

Türkiye'nin önceliği siyasi, diplomatik ve askeri yalnızlıktan kurtulmak, dolayısıyla bu amacı gerçekleştirirken iktisadi kalkınmayı da amacın içinde konumlandırmaktı. İkincisi, tarihten ders çıkarmanın (*learning theory*) mirası devletlerin savaş sonralarında ittifak yapmaları veya ittifak dışı kalma seçeneklerinin savaş sırasında yaşanan tecrübelerine dayandığını göstermektedir.³⁹ Üçüncü nokta, bu sürece kurumsal kimlik/aidiyet sorunsalı eklenince, Türkiye'nin kendisini Batı'dan soyutlamak yerine sürekli olarak Batı'ya katılma çabasında olduğu gözlemleniyor. Bu nedenlerle, Ankara'nın 1949 itibarıyla seçeceği yol çok açıktı.

İkinci savaşta 20 milyon insan kaybeden ve endüstri altyapısının dörtte üçü harap olmuş, dahası orta ve doğu Avrupa'da siyasi gücünü pekiştirmekle meşgul olan Sovyetlerin ne başka bir savaşa girmeye niyetleri vardı ne de güçleri. Buna rağmen, Moskova 1945 Yalta Konferansı'ndan itibaren Türkiye'ye karşı psikolojik savaş yürütmekten geri kalmadı. Ankara Sovyet radyo ve gazetelerinde çıkan Türkiye karşıtı yayınlara, sınırda askeri hareketlenme hakkındaki haberlere rağmen kuzeyden silahlı saldırı beklemiyordu.

³³ Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın ilgili demeçleri için, Osman Olcay, "Hasan Saka", *Hasan Saka'ya Armağan*, Ankara, Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yayınları, tarihsiz, s.69-80.

³⁴ Dennis Merrill, "The Truman Doctrine: Containing Communism and Modernity", *Presidential Studies Quarterly*, Cilt 36, No.1, 2006, s.27-37; *Legislative Origins of the Truman Doctrine*, S.938, *A Bill to Provide for Assistance to Greece and Turkey*, Washington, D.C., U.S. Government Printing Office, 1973.

³⁵ Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl, Vaşington Büyükelçiliği*, 2 Cilt, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.

³⁶ Mehmet Saray, *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi, III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeleri*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2000, s.100. Bayar, Atlantik Paketi'na girmek gibi bir niyet olmasaydı bile Kore'ye asker gönderileceğini belirtmiştir.

³⁷ "Hikmet Bayur'a göre Atlantik Paketi'na Girmek Zaruridir", *Vatan*, 10 Ağustos 1950, s. 1.

³⁸ "Atlantik Paketi'nin Genişletilmesi", *Akşam*, 17 Ağustos 1950.

³⁹ Reiter, "Learning, Realism and Alliance".

Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın ABD Büyükelçisi Laurence A. Steinhardt'a belirttiği üzere, Moskova'nın takındığı hasmane tavır Türkiye'yi Boğazlar meselesinde teke tek görüşmeye zorlamak içindi. Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper de aynı fikirdeydi.⁴⁰ 1946'da aynı diplomatlar Sovyetlerin belki hemen değil ama orta veya uzun vadede tehdit oluşturduğuna vurgu yapmaya başladılar. Kafkas sınırından ani bir saldırı olacağı hakkında alınan haber üzerine Kars Kolordusu çekilmiş yerine iki ay sonra Erzurum'a çekilecek olan bir alay bırakılmıştı.⁴¹ Psikolojik savaşın yarattığı belirsizlik ortamında, 5-9 Nisan 1946'da, savaş sırasında Washington'da vefat etmiş olan Büyükelçi Mehmet Münir Erteğün'ün naşını protokol icabı İstanbul'a getiren *USS Missouri* zırhlısını hükümet artık yalnız olmadığının sembolü olarak gördü. Çoğu gazete başyazarı ziyareti Sovyetlere karşı bir uyarı olarak yorumladı.⁴² Yeni verilerle yapılan araştırmalar ise, zırhlının Türk sularına gelmesini diplomatikçe mümkün kılan olaylara bağlıyor. Erteğün'ün naşı selevi Mehmet Baydur'un girişimi ve ailesinin arzusuyla nakledilmişti. Ayrıca, *USS Missouri* diğer zırhlılar görevde olduğu için tek seçenekti. Zamanlama açısından Truman'ın Sovyetlerle ortak siyaset aramaktan vazgeçtiği ve giderek dışlayıcı, düşmanca söylemlerin olduğu bir döneme denk düşmektedir.⁴³ Örtüşen verilerin ışığında, zamanın yorumları Moskova kaynaklı psikolojik savaşa karşı duyulan bunalımın göstergesi. Ayrıca Yunanistan'da şiddetlenen iç savaşta hükümete destek vermek için Pire limanına da uğramış olan *USS Missouri*'nin İstanbul sularındaki misafirliği Sovyetlere karşı değişen ABD siyasetinin simgesi olarak kabul edilmektedir.

İdeolojik açıdan Sovyet Rusya Türkiye'de komünizme ne kurumsal destek verebildi (illegal Türkiye Komünist Partisi 1926'dan beri yurtdışında konuşlanmıştı), ne de komünizmi ateizm ile özdeşleştiren Türk halkı üzerinde psikolojik etki yaratabildi. Kısacası, komünizm o devirde fikir jimnastiğinin ötesinde bir konuma sahip değildi ama devlet katında solcular ve şiirleri bile bozguncu sayılmalarına yetiyordu. Hele orduya sızmaya kalkışarlarsa.

1951'de bir İngiliz gizli raporu M. Şevket Mocan'ın önderliğinde 100 Demokrat Parti milletvekilinin baskısıyla Ceza Hukuku'na ilave edilen 141-142. maddelerin komünist hareketin liderlerine ölüm cezasının verilebileceğini bildiriyordu. Öte yandan rapor, Türk mahkemelerinin bu cezayı uygulayacak kadar sağlam kanıtlara ulaşamadıklarından dolayı göz ardı ettiklerine dikkat çekmekle beraber, bu maddelerin vicdansız (*unscrupulous*) yöneticiler elinde kötüye kullanılması mümkündür uyarısında bulunuyordu.⁴⁴

⁴⁰ *Foreign Relations of the United States (FRUS)*, 1945, VIII. Cilt , Washington, D.C., U.S. Government Printing Office, 1969, s. 1229-1230, 1233-1234.

⁴¹ Dündar Seyhan, *Gölgedeki Adam*, İstanbul, Uycan Matbaası, 1966, s.26-27.

⁴² İbrahim Bozkurt, "Missouri Zırhlısının İstanbul Ziyareti" <http://www.ezberbozanbilgiler.com/bizim-tarih/item/296-missouri-ziyaret>, (Erişim Tarihi 10 Şubat 2012).

⁴³ Gül İnanç, "Bu Yazının Mahrem Tutulmasına İtina Edilecektir: USS Missouri Zırhlısının İstanbul Ziyareti ve Soğuk Savaş Diplomasisinde Türkiye, 1946" *Toplumsal Tarih*, No.191, Kasım 2009, s.48-55; Gül İnanç ve Şuhnaz Yılmaz, "Gunboat Diplomacy: Turkey, USA and the Advent of the Cold War", *Middle Eastern Studies* (yayım sürecinde, 2012).

⁴⁴ "A British Secret Report on Communism in Turkey, 1951" Ankara, 4 Aralık 1951. Scott Fox'dan Anthony Eden'a, aktaran Bülent Gökay, *Soviet Eastern Policy and Turkey, 1920-1991, Soviet Foreign Policy, Turkey and Communism*, London and New York, Routledge, 2006, s.126-131.

Ankara açısından, NATO'nun sadece ruhuna değil, lâfzına da uymak gerekliydi. Kanada Dışişleri Bakanı L. B. Pearson'un parlamentoda 2 Şubat 1951'de "Uluslararası Vaziyetin Analizi" başlığıyla yapmış olduğu konuşma, istek üzerine Başbakanlık Özel Kalem'i'ne ulaştırıldı. Belli ki kullanılan dilin ve kavramların eşleştirilmesi amaçlanıyordu. Kanada Dışişleri Bakanı'nın küresel stratejik analizinde iki ana fikir vardı. İlki, Sovyet yayılmacılığı, ikincisi de barış isteniyorsa savaşa hazır olmanın zorunluluğu.⁴⁵ Bu temalar Türkiye'nin söylemlerinde yankı buldu.

ABD 1951 Mayıs ayında Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya kabul edilmelerini müttefiklerinden resmen talep etti. Washington'u bu karara yönelten faktörler arasında Türkiye'nin tarafsızlık ilan edebileceği riski rol oynadı. Ankara'nın ittifaka katkıları arasında askeri hava alanları ve üslerini müttefiklerine açması çevreleme siyasetinin Doğu Akdeniz ve Orta Doğu ayağını oluşturacaktı. Ayrıca, NATO planlayıcılarının öngördüğü sayıda tümeni batı Avrupa sosyo-ekonomik nedenlerden dolayı taahhüt edemiyordu. Amaç 96 tümenin 40'unu devamlı harbe hazır durumda tutmakken, Batı Avrupa sadece 20 tümen ayırabili. Avrupa cephesinde konuşlandırılmayacak olmalarına rağmen, Türkiye'nin önerdiği 18 tümen ABD'ne çekici geldi. Bu sayede Sovyetler Birliği askeri birliklerinden bazılarını Kafkas cephesinde konuşlandırmak zorunda kalacak ve Batı Avrupa üzerindeki yük hafifleyecekti.⁴⁶

Türkiye'nin NATO'ya davet edileceği resmen bildirilince, Başbakan Adnan Menderes'in beyanatında şu vurgular yer alıyordu:

Türkiye'nin eşit hakları haiz bir aza sıfatıyla Atlantik Paktı'na kabulü lehinde Ottawa'da verilmiş olduğunu öğrendiğimiz karar pek tabiidirki Hükümetçe büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır... Atlantik Paktı camiasında memleketimiz, diğer aza Devletlerle yapacağı iş birliğinde, dış siyasetimizin farikasını teşkil eden hüsnüniyet, samimiyet ve ahda vefa esaslarından daima mülhem olacaktır.⁴⁷

Arkasından, Kuzey Atlantik Paktı'nın Kurmay Başkanlarından oluşan daimi grubu Ankara'ya gelerek NATO'nun askeri veçhelerini müzakere ediyorlardı.⁴⁸ Devlet katında NATO'ya giriş hakkında fikir birliği olduğunu Başbakanlık arşivinde bulunan "Telefon Pavyonu, Soru ve Cevaplar" başlıklı bir belgeden öğreniyoruz. Meclis Reisi'ne sorulan "Atlantik Paktı'nın gayesi nedir?" ve Dışişleri Bakanı'na sorulan "Birleşmiş Milletler Teşkilatı ile Atlantik Paktı arasındaki münasebetler nelerdir?", Millî Savunma Bakanı'na sorulan "Türkiye ve Yunanistan'ın Atlantik Paktına dâhil olmaları ile Pakt daha kuvvetlenmiş midir?", Genelkurmay Başkanı'na sorulan "Atlantik Paktı Teşkilatı tecavüz emellerini önlemiş midir? İstikbalde de buna muvaffak olabilecek midir?", Millî Eğitim

⁴⁵ BCA, 030.01.125.807.2, 2 Şubat 1951.

⁴⁶ George S. Harris, *Troubled Alliance, Turkish-American Problems in Historical Perspective, 1945-1971*, Washington, D.C., American Enterprise Institute for Public Policy Research, 1972, s.42-50; Ekavi Athanassopoulou, *Turkey-Anglo-American Security Interests, 1945-1952, the First Enlargement of NATO*, London, Frank Cass, 1999.

⁴⁷ Başbakan Adnan Menderes'in AFP, AP ve Reuters'e verdiği beyanat, BCA.030.01.13767, 21 Eylül 1951; Antlaşmanın hiçbir zaman eşitler arası olmadığı savı için Türkçaya Ataöv, *Amerika, NATO ve Türkiye*, İstanbul, İleri Yayıncılık, 2006. Esasen burada kastedilen eşitlik maddi güç anlamında değil, kararların oy birliği ile alınması yönündeki eşitlikli.

⁴⁸ BCA.030.01.3521624, tarihsiz.

Bakanı'na sorulan “Atlantik Paktının milletlerarası emniyet sahasından gayri, sosyal ve kültürel sahalarda gayeleri nelerdir?” ve Maliye Bakanı'na sorulan “Atlantik Paktına dâhil olmakla büyük malî külfetlere girmiş olmuyor muyuz?” sorularına ilgililer yapıcı cevaplar vermektedir.⁴⁹

Hükümet 1952'de NATO nezdinde sivil ve askeri temsilcileri atadı. Buna göre, Genelkurmay İkinci Başkanı ve refakatinde Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Kurmay Başkanları, İktisadi İşbirliği Teşkilatı Genel Sekreteri, Milli Savunma Bakanlığı Müsteşarı, Maliye Bakanlığı Müsteşarı, Dışişleri Bakanlığı Kâtibi Umumi Muavini ve Dışişleri Bakanlığı Kâtibi Umumi İktisadi İşler Muavini NATO'da Türkiye'yi temsil edeceklerdi.⁵⁰

Mart 1952'de Müttefik Kuvvetleri Avrupa Yüksek Karargâhı Kumandanı General Dwight D. Eisenhower İstanbul'a resmi ziyarette bulundu. 1. Ordu Kumandanı Orgeneral Zekâi Okan tarafından ağırlanan Eisenhower'ın aslında çok olağan teşekkür mektubu gazetelerde yayınlandı.⁵¹ İlk aşamada NATO üyeliği Türk-Yunan ilişkilerinde bir yakınlaşma sağlamıştı. Türk ve Yunan Büyükelçilerin ABD'de NATO'ya girme konusunda nasıl bir dayanışma içinde buldukları Feridun Cemal Erkin'in anılarında görülüyor.⁵² 9 Haziran 1952'de Yunan Kralı I. Paul ve Kraliçe Frederika Türkiye'ye resmi ziyarette bulundular. *İstanbul Ekspres* gazetesi resimli haberinde “Dost Yunan Kralı I. Paul Haydarpaşa Garında”, *Son Telgraf* “Yunan Kral ve Kraliçesi Haydarpaşa rıhtımında ihtiram kıtasını teftiş ederlerken”, *Akın* “Majeste Kral I. Paul ve Kraliçe Frederica karaya ayak bastıklarında ihtiram vazifesini ifa eden 53. alaydan bir taburu teftiş ve sancağı selamlıyorlar” diye duyuruyordu.⁵³ Refakatlerinde gene Orgeneral Okan bulunuyordu.

26 ve 27 Temmuz 1952'de gazeteler Orgeneral Zekâi Okan'ın Genelkurmay İkinci Başkanlığına terfi ettiğini yazacaktı.⁵⁴ Dört yıl sonra, Okan Afganistan'a Büyükelçi tayin edildi. 1956'da Dışişleri Bakanı Mehmet Fuat Köprülü de istifa edecek, yerine Fatin Rüştü Zorlu atanacaktı. Hüseyin Bağcı, Köprülü'nün iç politik nedenlerden dolayı istifa ettiğini yazar.⁵⁵ Köprülü 1954'de başlayan Kıbrıs Sorununu İngiltere'nin iç işi olarak görüyordu. “İngiltere'nin adadaki egemenliğini bırakmaya hazırlandığı bir dönemde Yunanlıların ilhak politikası gündeme gelince, Türkiye bakış açısının yanlışlığını gördü. Yeni Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu bu fark edişin asıl mimarı olacaktı.”⁵⁶

On yıllık Demokrat Parti iktidarında Genelkurmay Başkanlarının dökümü ortaya ilginç bir tablo çıkarıyor. Ordunun zirvesindeki kişilerin hepsi 19. yüzyılın son

⁴⁹ BCA.030.01.3521626, Nato hakkında, Meclis Başkanı ve bazı bakanların görüşleri, tarihsiz.

⁵⁰ BCA.030.10.62382.10, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Büyükelçi Cevat Açıkalın başkanlığında Atlantik Andlaşması Merkez Heyeti kurulması, 13 Mart 1952; Yücel Güçlü, *The Life and Career of a Turkish Diplomat: Cevat Açıkalın*, Ankara, yayımcı belirtilmemiş, 2002, s.78–81.

⁵¹ “General Eisenhower Orgeneral Zekâi Okan'a bir mesaj gönderdi,” *Akın*, 9 Nisan 1952, s.1.

⁵² Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl*.

⁵³ Nur Bilge Criss'in özel arşivinden.

⁵⁴ *Dünya*, 26 Temmuz 1952, *Akın*, 26 Temmuz 1952, s.1, *Hürriyet*, 27 Temmuz 1952, s.1.

⁵⁵ Hüseyin Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, 2. Baskı, Ankara, ODTÜ Yayınları, 2001, s.77.

⁵⁶ Orhan Birgit, *Evvvel Zaman İçinde*, 2. baskı, İstanbul, Doğan Kitap, 2006, s.164.

çeyreğinde doğmuş, en yaşlısı Balkan savaşlarında bulunmuş, sırasıyla I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nda çarpıştıkları için Alman Demir Haç nişanı, İstiklal Madalyası ve liyakat nişan sahibiydiler. Dışişleri Bakanı Köprülü dâhil, sosyal ve siyasi biçimlenmeleri o dönemde şekillendiğinden ülkenin siyasi, diplomatik ve askeri açıdan yalnız kalmaması gerektiğinin bilincinde oldukları için NATO üyeliğini destekleyen kimselerdi. Hatta 1956'da Sovyetlerin Türkiye'ye karşı kalkıştığı "barış atağı" üzerine Köprülü "Son zamanlardaki Sovyet girişimleri Türkiye'nin dış politikasında herhangi bir değişikliğe neden olmayacaktır. Hür dünya ile beraberce bindiğimiz gemiyi terketmek niyetinde değiliz. Bu bizim için ölüm kalım meselesidir"⁵⁷ diyerek konuya varoluş perspektifinden bakıldığını vurguluyordu. Genelkurmay Başkanı Nuri Yamut 1950–1954 arasında görev yapmış, 1954'de kendi isteği ile emekli olmuştur. 1954–1955 arasında görev yapan Ahmet Nurettin Baransel yaş haddinden emekliye ayrılmıştır. Ardından İsmail Hakkı Tunaboşlu 1955–1957 arasında görevde bulunduktan sonra, kendi isteği ile emekliye ayrılmıştır. Genelkurmay Başkanlığına 1957–1958 vekâlet eden İbrahim Fevzi Mengüç'ün yerine 1958'de Mustafa Rüşti Erdelhan atanmıştır. Askeri cenahın zirvesindeki nöbet devri bir olasılıkla adı geçen komutanların silahlı kuvvetlerin yapısını tıpa tıp Amerikan ordusunun kuralları yönünde değiştirilmesinden hoşnut olmamalarıyla açıklanabilir.⁵⁸ Devlet geleneğinde bazı teamüller değişirken dış politikada kurumsal aidiyet açısından devamlılık siyaseti kendini gösteriyordu.

ABD'nin Ankara Büyükelçisi (1951–1953) George McGhee'nin anı kitabının⁵⁹ kapak fotoğrafı 3 Mart 1952'de Müttefik Kuvvetler Avrupa Yüksek Karargâhı (SHAPE) Rocquencourt'da Türk ve Yunan bayraklarının göndere çekilme töreni sırasında çekilmiş. Resimdeki Türkiye Paris Büyükelçisi ise Numan Menemencioğlu'dur. Osmanlı'nın son döneminde Viyana'da ikinci kâtip Menemenlizade Numan Bey'den, İkinci Dünya Savaşı'nda Dışişleri Bakanı, Dışişleri Müsteşarı ve sonrasında Paris Büyükelçisi (1944–1956) Menemencioğlu tarihsel devlet geleneğinin simgesidir.⁶⁰ Ayrıca, bu çalışmanın ana teması olan dış politikada devamlılığın, varoluş sorununun, geçmişten alınan dersler çerçevesinde bu defa eşit koşullarda kurumsal aidiyet kazanmanın canlı kanıtıdır. Kurumsal aidiyete 1955 yılında NATO Parlamenter Asamblesi'nin kuruluşuyla yeni bir boyut eklendi.⁶¹

George McGhee'nin 1954 tarihli bir makalesi, Stalin'in ölümünden sonra

⁵⁷ Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, s.77.

⁵⁸ William Hale, "The Turkish Republic and its Army, 1923–1960", *Turkish Studies*, Cilt 12, No.2, 2011, s.191–201.

⁵⁹ George McGhee, *The US-Turkish-NATO-Middle East Connection*, London, MacMillan Press, 1990.

⁶⁰ Yücel Güçlü, *Eminence Grise of the Turkish Foreign Service: Numan Menemencioğlu*, Ankara, yayımcı belirtilmemiş, 2002; George S. Harris, *Atatürk's Diplomats and their Brief Biographies*, İstanbul, ISIS Press, 2010, s.307–309.

⁶¹ *NATO Parliamentary Assembly, 1955–2005, 50 Years of Parliamentary Diplomacy*, Brussels, NATO Parliamentary Assembly, 2005. Her yıl dönüşümlü gerçekleştirilen asamble başkanlığı görevini yapan tek Türk temsilci 1968-1969'da Kasım Gülek olmuştur. Kuzey Atlantik Asamblesi TBMM Grup Başkanlığı görevinde bulunmuş olan Çanakkale Milletvekili Muammer Baykan aynı zamanda Türk Atlantik Derneği'nin kurucusu ve Genel Sekreteriydi. Derneğin önemli bir yayınına ileride değinilecektir.

Sovyetlerden gelen barış taarruzuna Ankara'nın neden karşılık vermediğini geçmişten çıkartılan derslere bağlıyordu. Daha da ileri giderek, Dışişleri Bakanı'nın kökeni Osmanlı devlet adamları Köprülüler'e dek uzandığı, üç yüzyıl sıçramayla Moskova'ya karşı siyaseten doğru, ama mesafeli davranışın devamlılığını kaydediyordu. Örneğin, komünist olmayan ülkelerden bir tek Türkiye Stalin'in cenaze törenine temsilci yollamıştı. Öte yandan McGhee Türkiye'nin demokrasi ve ekonomik kalkınma yolundaki hamlelerinden söz ederken cari açığın artmakta olduğunu ve Ankara'nın Uluslararası Kalkınma Bankası'ndan (IBRD) proje finansmanı için alınan hâlihazırdaki 60 milyon dolar borcunu vurguluyordu.⁶²

Başbakanlık Cumhuriyet arşivinde bulunan 1956 tarihli tercüme bir belge "Muhtıra" başlığını taşımakta.⁶³ Burada, Amerikan hükümetinin 1955 mali yılından öteye askeri ve iktisadi destek yardımı sağlamak hususundaki niyetlerine dair o gün için herhangi bir taahhüde girişmesinin mümkün olmadığı hatırlatılıyor ve "Türkiye'nin önümüzdeki yıllar zarfındaki envestimanlarının ve müdafaa gayelerinin muvaffakiyeti için hayati ehemmiyeti haiz olan sağlam iktisadi şartların tahakkukunu sektedar edebilecek bir takım temayüller hakkında bazı endişeler ızhâr edilebilir" deniyordu. Açıkçası, ABD yardım miktarını arttırmayacaktı, çünkü verilen yardım ekonomik rasyonalite dışında popülist gayelere hizmet ediyordu.⁶⁴ Plansız programsız kalkınma hakkında dış basında çıkan eleştiriler kendisine arz edildiğinde ise Menderes, fabrika, baraj ve rafineri kurmayı hammadde satmaya tercih ettiğini söylemekteydi.⁶⁵ Öte yandan, Türkiye'nin Washington'la artık tek taraflı bağımlılık haline gelen ilişkisini karşılıklı bağımlılığa dönüştürmek gerekti. Aynı yıl, ABD nükleer başlıklı füzelerin NATO ülkelerinde konuşlandırılmasını teklif edince, Menderes'in karşılıklı bağımlılık yaratma konusunda önu açıldı.

Başbakan Menderes Sovyet karşıtı söylemini daha da sertleştirecek ve 1957'de Kuzey Atlantik Konseyi'nde verdiği beyanatta nükleer başlık taşıyan balistik füzelerin Türkiye'de konuşlandırılması konusunu açacaktı.⁶⁶ Menderes'in hareket noktası Suriye'deki siyasi gelişmelere Sovyetlerin verdiği destekti. 1950'lerin başında Baas Partisi ve Suriye'deki legal Komünist Partisi anti-koloniyalizm konusunda hemfikirdi. 1955'de Mısır lideri Nasır'ın yıldızı parlarken, Baas Partisi ile komünistler Sovyetlerle ne dereceye kadar işbirliği yapılacağı konusunda ayrı düşüler. Komünistler Baas Partisi'ne sızarak partiyi içerden çökertmeye çalışınca aralarında silahlı çatışmalar başladı.⁶⁷

⁶² George McGhee, "Turkey Joins the West", *Foreign Affairs*, Cilt 32, Temmuz 1954, s.617-629.

⁶³ BCA.030.01.62381.10, "Muhtıra", 3 Kasım 1956.

⁶⁴ Sabri Sayarı, "Adnan Menderes: Between Democratic and Authoritarian Populism", *Political Leaders and Democracy in Turkey*, der. Metin Heper ve Sabri Sayarı, Lanham, Maryland, Rowman and Littlefield Publishing Group, 2002, s. 65-85.

⁶⁵ Ercüment Yavuzalp, *Menderes'le Anılar*, Ankara, Bilgi Yayınevi, tarihsiz, s. 81-93.

⁶⁶ BCA.030.01.16854, 16 Aralık 1957, "Press Release by the Turkish Delegation, Statement by Mr. A. Menderes".

⁶⁷ Don Peretz, *The Middle East Today*, 4. Basım, New York, Praeger Publishers, 1983, s. 411; Mahmut Dikerdem, *Hariciye Çarkı*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1989; Mahmut Dikerdem, *Ortaoğulu'da Devrim Yılları*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1990; Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun TBMM'ne verdiği beyanat, "Turkey's Foreign Policy", New York, Turkish Information Office, 25 Şubat 1958.

Dolayısıyla, Suriye’de komünist darbe tehdidi karşısında Menderes Türkiye’nin iki cephe arasında kalacağını düşünüyordu. Başbakan NATO Konseyi konuşmasında şöyle demektedir:

Şayet Müslüman ülkelerin komünist etkisine girmeyecekleri düşünülüyorsa bu çok yanlıştır. Afganistan ve Suriye’nin durumları bunun aksini ispat etmeye yeter. Sovyetler Birliği gizli sızışları her ülkenin kendi özellikleri doğrultusunda yapar... Halihazırda NATO ülkelerinin çoğunda nükleer başlık taşıyan füze bulunmamaktadır. Bu durum bilhassa Sovyet Rusya ve uyduları ile hemsinir olan ülkelerde büyük bir huzursuzluğa yol açmaktadır. Ani bir saldırı karşısında NATO yardımı gelene kadar çok geç olacaktır.

Bu nedenle, Menderes nükleer başlıklı balistik füzelerin konuşlandırılmasını bir caydırıcılık unsuru olarak görmekteydi. Hatta bu füzelerin kullanım yetkisi NATO kumandanlarına veya en yüksek rütbeli milli kumandana tanınmalıydı. Orta mesafeli balistik füzeler, kıtalararası balistik füzelerden daha işlevseldi, örneğin NIKE füzeleri caydırıcılık görevini yerine getireceklerdi. Başbakan bu arada Türkiye’ye 1958 askeri yardım programına iki NIKE füze birliği katmış olan ABD’ne teşekkür etmeyi ihmal etmiyordu. Bu konuşmada ilgi çeken başka bir nokta, Menderes’in saldırıya karşılık verebilme tartışmasını Sovyetlerden mutlaka konvansiyonel saldırı geleceği ve karşılığında kullanılacak balistik füze varsayımı üzerine kurmuş olmasıdır.

Nükleer diplomasi üzerinden karşılıklı bağımlılığın yapılandırılması, 5 Mart 1959’da Bağdat Paketi’nin çökmesiyle yerine kurulan CENTO’nun çekirdek üyeleri Türkiye, İran, Pakistan ve ABD arasında askeri işbirliği antlaşmalarının imzalanmasıyla oluştu. Henüz görüşme tutanaklarına erişemesek de, antlaşmalara ziyaret diplomasisiyle destek geldi. ABD Başkanı Eisenhower’ın 1959 Aralık ayı başında çıktığı İtalya, Türkiye, Pakistan, Afganistan, Hindistan, İran, Yunanistan, Tunus, Fransa, İspanya ve Fas gezileri bu bağlamda anlam kazanıyor.⁶⁸ İşbirliği antlaşması Türk Silahlı Kuvvetleri’nin modernizasyonu kapsamında balistik füzelerin Türkiye’de konuşlandırılmasına hukuki bir altyapı sunacaktı. Nükleer başlıklı füzelerin kullanım yetkisi yasayla Beyaz Saray’ın uhdesindeyken Sovyetlerle sınırdaş bir ülkenin böylesine ciddi bir risk almasını karşılıklı bağımlılık yaratmak amacından başka türlü açıklamak imkânsızdır.⁶⁹ Türkiye ve ABD arasında imzalanan ikili anlaşmanın NATO şemsiyesi altında yürürlüğe girmesi, ikili anlaşmalar ve NATO arasında ne denli ince bir çizgi olduğuna işaret ediyor.⁷⁰

Projenin finansmanında ev sahibi ülke olarak Türkiye’nin payına düşen 90 milyon doları Zorlu, ABD’nin askeri yardım bütçesinden ilave fon olarak karşılanmasını talep edecek, fakat ABD Dışişleri bu miktarın iktisadi devlet teşekküllerine akacağı şüphesiyle 1960 mali yılı yardımları için yapılacak görüşmelerde ele alınmasını kararlaştıracaktı.⁷¹ 1961’de konuşlandırılması başlanan Jüpiter (SM-78) füzeleri kimsenin öngöremeyeceği

⁶⁸ Mehmet Sait Dilek, “ABD Başkanı Dwight Eisenhower’ın (Ike) Aralık 1959’da Türkiye Ziyareti”, *Atatürk Yolu Dergisi*, No. 46, 2010, s.295–332.

⁶⁹ Nur Bilge Criss, “Strategic Nuclear Missiles in Turkey: The Jupiter Affair, 1959–1963”, *The Journal of Strategic Studies*, Cilt 20, No.3, 1997, s.97–122.

⁷⁰ Haydar Tunçkanat, *İkili Anlaşmaların İçyüzü*, Ankara, Ekim Yayınevi, 1970; Sezai Orkunt, *Türkiye-ABD Askeri İlişkileri*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1978.

⁷¹ Criss, “Strategic Nuclear Missiles”, s. 111.

Küba Füze Krizinden sonra 1963'de Türkiye'den çekildi. Şaibeli Yassıada duruşmalarının gölgesinde kalan Demokrat Parti iktidarı dönemi ülkede var olan siyasi fay hatlarını derinleştirmekle kalmadı, dönemin dış politikası ve NATO ittifakının ne anlama geldiği de haliyle tarihsel bir süreçte değil, Soğuk Savaş koşulları altında çalışıldı. Dolayısıyla, kurumsal aidiyetin devamlılığı açısından 20. yüzyılın ikinci yarısına bakmakta yarar olabilir.

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin radyodan duyurulması esnasında, NATO ve CENTO'ya bağlı kalındığı özellikle belirtildi. Kore Savaşı sırasında Tokyo'da BM Komutanlığı nezdinde Türk irtibat heyetinde görev yapmış olan ve 27 Mayıs askeri müdahalesinde rolü olan Kurmay Yarbay Sami Küçük anılarında şöyle yazıyor:

Biz harekâtın başlamasıyla birlikte ilk hedef olarak Ankara ve İstanbul radyolarını ele geçirmeyi, PTT telefon ve telgraf santrallerini kontrol altına almayı, başarıya kadar konuşma ve haberleşmeleri önlemeyi planlamıştık... Müttefiklerin herhangi bir müdahalesini önlemek için NATO ve CENTO gibi anlaşmalara bağlı olduğumuzu ilk andan itibaren bütün dünyaya duyurmak gerekiyordu.⁷²

1997 yılında, bir kitap çalışması için Sami Küçük'e sorulan sorulardan biri "Ulusal bir dış siyaseti benimsediniz. Ancak, 27 Mayıs'ın ilk gününde Radyo'da CENTO'ya ve NATO'ya bağlılığınızı açıkladınız. Bunu ulusal bir dış siyaset izlemekle nasıl bağdaştırıyorsunuz?" idi. Yanıt, devlet politikalarında devamlılığı göstermesi ve yakın tarih dersi vermesi açısından ilgi çekici.

Ulusal dış politikalarda NATO ve CENTO gibi savunma amaçlı anlaşmaların dışında tutulacağına ilişkin bir madde olduğunu anımsamıyorum.

Bugün Sovyetler (Rusya) nüfuzundan kurtulan eski peyk devletlerin NATO üyesi olmak için yaptıkları çalışmalar bu pakta zamanında girmenin Türkiye için ne kadar iyi olduğunun delilidir.

Unutmamak gerekir ki Osmanlı İmparatorluğu, Türkiye Cumhuriyeti'nin (1923–1997) dönemindeki 75 yıllık barış dönemini, var olduğu sürece hemen hiç yaşamamıştır. Türkiye bugün emsallerine nazaran daha gelişmiş ve uygar ise bunu, bu barış dönemine borçludur. Bu barış dönemine, Türkiye'nin içinde bulunduğu NATO'nun katkısının olmadığını iddia etmek mümkün değildir.

Ancak, NATO içinde bulunan Türkiye'nin, savaşla sonuçlanacak kışkırtıcı faaliyetlere meydan vermemek ilkesine sadık kalarak komşularıyla iyi ilişkiler içinde bulunmak, dış politikasında ana ilkelere biri olmalıdır.⁷³

Bir önceki ekâbir ve iç siyasi düzene karşı silahlı müdahalede bulunmuş bir "ihtilalci" subayın devlet geleneğinin dışında düşünmesi söz konusu olmamıştı.

Sami Küçük ile apayrı düşünsel boyutta olan 27 Mayıs müdahalesinin sözcüsü Albay Alparslan Türkeş'in NATO bağlamındaki görüşü tarihten ders alma ve dış politikada devamlılık tezini doğrular yönde. Anılarından öğrendiğimize göre, Sovyet Büyükelçisi Nikolai Rijov, Başkan Kruşçev'den bir mesaj iletir. Mesajda şöyle denmektedir:

⁷² Sami Küçük, *Rumeli'den 27 Mayıs'a*, İstanbul, Mikado Yayınları, 2008, s.89.

⁷³ Ibid., s.205.

Bakınız, Kafkasya'daki Türkiye sınırından itibaren, Karadeniz kıyılarından itibaren 250 km derinliğine kadar, bütün bir alanı askerden arındıracağız. Ayrıca, size her yıl 500 milyon dolar hibe edeceğiz. Türkiye'nin ekonomisini kalkındırmak için sürekli yardımda bulunacağız.⁷⁴

Karşılığında, Türkiye'nin NATO'dan çıkıp, tarafsızlığını ilan etmesi bekleniyordu. Talep, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'e danışıldıktan sonra, böyle bir davranışın ahde vefaya sığmayacağı, fakat Türkiye toprakları üzerinden hiçbir zaman Sovyetler Birliği'ne bir saldırıya izin verilmeyeceği beyanatının eşliğinde reddedildi. 1960 sonlarına doğru ise üniversite gençliği ve sendikaların protesto gösterilerinde ABD ve NATO karşıtlığı yükselişe geçiyordu.

Türk Atlantik Derneği'nin ilk yayını olan *Türkiye ve NATO*, NATO ve ABD karşıtı kitle gösterileri ve 16 Şubat 1969 Kanlı Pazar ertesinde, gösterilen şiddet karşısında, tarih belirtilmemesine rağmen, büyük bir olasılıkla 1969'da İhsan Sabri Çağlayangil'in ilk Dışişleri Bakanlığı (1965–1971) sırasında parlamenterler için yapılan seminer sunumlarını içermektedir.⁷⁵ Eşzamanlı olarak Kuzey Atlantik Asamblesi ve Avrupa Konseyi Türk Grupları Başkanlık görevlerini yürütmekte olan Muammer Baykan açılış konuşmasında şunları söylemekteydi:

1948'den bugüne kadar NATO müttefiklerimizin sadece birinden, Amerika Birleşik Devletlerinden sağladığımız askeri malzeme yardımı ikibuçuk milyar dolardan fazladır... diğer taraftan ittifakta olmasaydık, silahlanmaya harçayacağımız bu kadar büyük bir meblağı memleket kalkınmasına ayırabildiğimizi düşünürsek, NATO bizim için sadece güvenlik anlamını taşımaz. Bunun çok ötesinde, Türk halkının daha müreffeh bir istikbale erişmesi yolunda harcadığımız çabalarda bize imkan sağlayan bir vasıta olmuştur dersek hiç de mübalâğa etmemiş oluruz.⁷⁶

Dernek Başkanı Feridun Cemal Erkin konuşmasında NATO'ya girmek için sarf edilen diplomatik gayretlere değinmekteydi:

O esnada [1950] Batı'nın büyük başkentlerinde istikşâfi bir geziye çıkan zamanın Dışişleri Bakanı rahmetli Fuat Köprülü, ziyaretlerinin sonunda, Ankara'ya gönderdiği telgrafta, Pakt konusunda nihâi kararın Avrupalı müttefiklerin değil tamamıyla Amerika'nın elinde olduğu neticesine vararak bütün teşebbüslerin Washington'da teksifini telkin etmişti.⁷⁷

Sonuçta, ABD nezdinde yapılan girişimler meyvesini 1951'de verecekti. Kocaeli Milletvekili ve Millet Meclisi CHP Grubu Başkan Vekili Prof. Dr. Nihat Erim, NATO'nun bir saldırı paktı değil, savunma paktı olduğuna dikkat çekerken, tarihsel bir refleks ile Türkiye'nin artık uluslararası sahnede yalnız olmadığı vurgusunu yapıyordu.⁷⁸ Güven Partisi İstanbul milletvekili Coşkun Kırca NATO'ya karşı anti-tezleri irdeleyerek,

⁷⁴ Hulusi Turgut (Der.), *Türkes'in Anıları, Şahinlerin Dansı*, İstanbul, ABD Basın Ajansı, 1995, s.221–223.

⁷⁵ *Türkiye ve NATO*, Ankara, Türk Atlantik Andlaşması Derneği Yayınları, tarihsiz.

⁷⁶ Ibid., s. 2-3.

⁷⁷ Ibid., s. 32.

⁷⁸ Ibid., s. 40.

“bağımsızlığımızı kaybediyoruz” veya “haberimiz olmadan savaşa sürüklenebiliriz” iddialarına karşı savaş alarmı halinde bile her üyenin istenirse bağımsız karar verme mekanizmasını işletilebileceğini söylüyordu.⁷⁹

NATO nezdinde Türkiye Daimi Delegesi, Büyükelçi M. Nuri Birgi sunumunda, Atlantik İttifakı’na karşı yürütülen psikolojik savaşı “hakikatlere uymayan tefsirler” açısından değerlendirmektedir.

Tefsir şudur: 1969 senesinde, Atlantik Andlaşması 20’nci senesini doldurunca, nihayete erecektir. Binaenaleyh devam edebilmesi için üyeler tarafından yenilenmesi icâbedecektir. İşte bu, artık bu ittifakın yok edilmesi için sarf olunması gereken faaliyetlerin ve tazyiklerin azami ölçüye çıkarılması için güzel bir fırsattır... Hâlbuki... Atlantik İttifaknâmesi müddetsizdir.⁸⁰

Birgi, 1967’de Avrupa Komünist Partileri Konferansı’nın sonuç bildirgesinde “icabında dahili kargaşalıklar çıkarmaya kadar varmanın göze alınması suretiyle behemahal 1969 senesinin NATO’nun yok edilmesi senesi haline getirileceği açıkça söylenmekte idi”⁸¹ vurgusunu yaparak, telaffuz etmese bile 1969 Şubatı’nın Kanlı Pazar olaylarındaki şiddetin dış kökenlerine diplomatça işaret ediyordu.

NATO ilişkileri tam bir gizlilik içinde yürütüldüğü ve hükümetin hem güvenlik mülhazaları hem de eleştiriden kaçınmak için meclise bile bilgi vermediği göz önünde bulundurulursa anti-tezlerin oluşması kaçınılmazdı. Her zamanki gibi dolaylı olarak Türkiye’ye nakledilen Sovyet propagandasının etkisi mutlaka ciddi bir rol oynamıştır. Öte taraftan, geçmişten ders alma kavramının hipotezlerinden biri ittifaka dâhil olmanın devletin istemeden de olsa kendisini bir savaşın içinde bulmakla, tarafsız kalmanın getireceği tehlikenin aksine, güvenliğini seçeneklerden ilki lehine kullanmanın tehdidin algılanma boyutu ile orantılı olduğu yönündedir.⁸² Seminer konuşmalarında bu algının ne denli özümsemiş olduğu görülüyor.

Tarihsel perspektifi noktalarsak, bu makalede elimizdeki verilere dayanarak Soğuk Savaş’ın en şiddetli diliminde Türkiye’nin müttefik seçiminde uzak ve yakın tarihten çıkarılan temel derslerin etkisi tartışıldı. Uluslararası siyasette ittifaklara katılma sorunsalını Türkiye özelinde bu çerçevede çalışmak konuya retorik sarmalının dışından bakmayı mümkün kılmaktadır.

Bu çalışmada, tarihten ders çıkarma kuramı (*learning theory*), Avrupa hukuk ve siyaset sistemine uyum sağlama gayretleri, rejimden bağımsız olarak, dış politikada bir sisteme ait olma konusunda Osmanlı’dan Cumhuriyet’e devamlılığın gözlenmesi, kurumsal aidiyet ve lider görünüş kıstaslarından yola çıkılmıştır. Kriterler olaylarla sınınanınca ortaya tutarlı bir tablo çıkmaktadır. Resmimiz zamanın şartlarına bağlı olarak değişkenlik gösterse de, aidiyet kazanma, yaşanmış tarihsel tecrübeler, ve önceki liderlerin yenilerine aktarmayı başarmış oldukları mülhazalar güncelliğini her zaman korumuştur.

⁷⁹ Ibid. s.54–57; *Ekselans Coşkun Kırca, İzzeddin Çalışlar (Der.)*, İstanbul, Galatasaray Eğitim Vakfı, 2009.

⁸⁰ *Türkiye ve NATO*, “NATO’nun Halihazır Durumu ve İstikbâli”, s.81.

⁸¹ Ibid.

⁸² Reiter, “Learning, Realism and Alliances”, s.495.

Kaynakça

- Acar, Özgen, “II. Mahmut’un Yunan Kralı’na Hediye Ettiği Kılıç Açık Arttırmada”, *Cumhuriyet*, 23 Ekim 2011.
- Akal, Emel, *Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki ve Bolşevizm*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012.
- Ataöv, Türkkaya, *Amerika, NATO ve Türkiye*, İstanbul, İleri Yayıncılık, 2006.
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, www.atam.gov.tr
- Bağcı, Hüseyin, *Türk Dış Politikasında 1950’li Yıllar*, 2. Baskı, Ankara, ODTÜ Yayınları, 2001.
- Barlas, Dilek ve Serhat Güvenç, *Turkey in the Mediterranean during the Interwar Era, the Paradox of Middle Power Diplomacy and Minor Power Naval Policy*, Bloomington, Indiana, Indiana University Press Publishers, 2010.
- Barlas, Dilek ve Serhat Güvenç, “Turkey and the Idea of a European Union during the Inter-war Years, 1923-1939”, *Middle Eastern Studies*, Cilt 45, No 3, s. 425-446.
- Barlas, Dilek, *Etatism and Diplomacy in Turkey, Economic and Foreign Policy Strategies in an Uncertain World, 1929-1939*, Leiden, E. J. Brill, 1998.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, BCA.
- Bilgin, Pınar, “Securing Turkey through Western-oriented Foreign Policy”, *New Perspectives on Turkey*, Cilt 40, 2009, s. 105-125.
- Birgit, Orhan, *Evvvel Zaman İçinde*, 2. baskı, İstanbul, Doğan Kitap, 2006.
- Bozkurt, İbrahim, “Missouri Zırhlısının İstanbul Ziyareti” <http://www.ezberbozanbilgiler.com/bizim-tarih/item/296-missouri-ziyaret>, (erişim tarihi 10 Şubat 2012).
- Bölme, Selin, “Soğuk Savaşta NATO-ABD-Türkiye Üçgeninde Askeri Üsler: Süreklilik ve Değişim” *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 9, No 34, 2012.
- Cassels, Alan, *Ideology and International Relations in the Modern World*, London, New York, Routledge, 1996.
- Cold War International History Project Digital Archive, www.CWIHP.
- Criss, Nur Bilge, “Barışı Olmayan Savaş”, *Doğu Batı*, Cilt 6, No 24, 2003, s. 29-53.
- Criss, Nur Bilge, “Strategic Nuclear Missiles in Turkey: The Jupiter Affair, 1959-1963”, *The Journal of Strategic Studies*, Cilt 20, No 3, 1997, s. 97-122.
- Çalışlar, İzzeddin der., *Ekselans Coşkun Kırca*, İstanbul, Galatasaray Eğitim Vakfı, 2009.
- Dağıstan, Adil ve Adnan Sofuoğlu, *İşgal’den Katılıma Hatay, Atatürk’ün Dış Politika Zaferi*, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2008.
- Davison, Roderic H., “Ottoman Diplomacy and Its Legacy”, *Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms*, İstanbul, The İSIS Press, 1997.
- Davison, Roderic H., “Turkish Diplomacy from Mudros to Lausanne”, *The Diplomats, 1919-1939*, (der.) Gordon A. Craig ve Felix Gilbert, Princeton, Princeton University Press, 1981, 2. 172-209.

- Deringil, Selim, "The Turks and 'Europe': The Argument from History", *Middle Eastern Studies*, Cilt 43, No 5, 2007, s.209-223.
- Dikerdem, Mahmut, *Ortaadoğuda Devrim Yılları*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1990.
- Dikerdem, Mahmut, *Hariciye Çarkı*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1989.
- Dilek, Mehmet Sait, "ABD Başkanı Dwight Eisenhower'ın (Ike) Aralık 1959'da Türkiye Ziyareti", *Atatürk Yolu Dergisi*, No. 46, 2010, s. 295-332.
- Ekavi Athanassopoulou, *Turkey-Anglo-American Security Interests, 1945-1952, the First Enlargement of NATO*, London, Frank Cass, 1999.
- El, Banu ve Mehmet Perinçek, "II. Dünya Savaşı Esnasında Türkiye'de İstihbarat Savaşı-von Papen Suikastını Kim Düzenledi?" *Toplumsal Tarih*, Cilt 196, 2010, s. 34-47.
- Eligür, Banu, *Turkey's Quest for a Western Alliance (1945-1952): A Reinterpretation*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Bilkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.
- Erkin, Feridun Cemal, *Dışişlerinde 34 Yıl, Vaşington Büyükelçiliği*, 2 Cilt, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.
- Faroqhi, Suraiya, *The Ottoman Empire and the World Around It*, London, I.B.Tauris, 2004.
- Findley, Carter V, *Turkey, Islam, Nationalism and Modernity, a History, 1789-2007*, New Haven and London, Yale University Press, 2010.
- Foreign Relations of the United States (FRUS)*, 1945, VIII. Cilt, Washington, D.C., U.S. Government Printing Office, 1969.
- German Foreign Office Documents, German Foreign Policy in Turkey (1941-1943)*, Moscow, Foreign Languages Publishing House, 1948.
- Gökay, Bülent, *Soviet Eastern Policy and Turkey, 1920-1991, Soviet Foreign Policy, Turkey and Communism*, London and New York, Routledge, 2006.
- Güçlü, Yücel, *The Life and Career of a Turkish Diplomat: Cevat Açıkalın*, Ankara, yayımcı belirtilmemiş, 2002.
- Güçlü, Yücel, *Eminence Grise of the Turkish Foreign Service: Numan Menemencioğlu*, Ankara, 2002.
- Güztoklusu, Murat, *Özdemir Bey'in Filistin-Suriye Kuşvara-i Milliyesi ve Elcezire Konfederasyonu*, İstanbul, Bengi Yayınları, 2010.
- Hale, William, "The Turkish Republic and its Army, 1923-1960", *Turkish Studies*, Cilt 12, No 2, 2011, s. 191-201.
- Harris, George S., *Atatürk's Diplomats and their Brief Biographies*, İstanbul, The ISIS Press, 2010.
- Harris, George S, *Troubled Alliance, Turkish-American Problems in Historical Perspective, 1945-1971*, Washington, D.C., American Enterprise Institute for Public Policy Research, 1972.
- Hurewitz, J. C, "Ottoman Diplomacy and the European State System," *Middle East Journal*, Cilt 15, No 2, 1961, s. 141-152.

- Hurewitz, J. C., *The Middle East and Africa in World Politics, A Documentary Record*, Cilt I (European Expansion, 1535-1914), New Haven, Yale University Press, 1979.
- İnalçık, Halil, *Turkey and Europe in History*, İstanbul, Eren Yayınevi, 2006.
- İnaç, Gül, "Bu Yazının Mahrem Tutulmasına İtina Edilecektir: US Missouri Zırhlısının İstanbul Ziyareti ve Soğuk Savaş Diplomasisinde Türkiye, 1946" *Toplumsal Tarih*, No 191, Kasım 2009, s. 48-55.
- İnaç, Gül ve Şuhnaz Yılmaz, "Gunboat Diplomacy: Turkey, U.S.A. and the Advent of the Cold War", *Middle Eastern Studies* (yayım sürecinde, 2012).
- Joll, James, *Europe Since 1870, an International History*, London, Weidenfeld and Nicolson, 1977.
- Kafadar, Cemal, *Between Two Worlds, the Construction of the Ottoman State*, Berkeley and Los Angeles, The University of California Press, 1995.
- Karaosmanoğlu, Ali, "The Evolution of the National Security Culture and the Military in Turkey", *Journal of International Affairs*, Cilt 54, No 1, 2000, s. 199-216.
- Küçük, Sami, *Rumeli'den 27 Mayıs'a*, İstanbul, Mikado Yayınları, 2008.
- Leffler, Melvin, "Adherence to Agreement: Yalta and the Experiences of the Early Cold War," *International Security*, Cilt 11, 1986, s. 88-123.
- Legislative Origins of the Truman Doctrine, S.938, A Bill to Provide for Assistance to Greece and Turkey*, Washington, D.C., U.S. Government Printing Office, 1973.
- MacFie, A. L., *The Eastern Question, 1774-1923*, London, New York, Longman, 1989.
- Mazower, Mark, *The Balkans, from the End of Byzantium to the Present Day*, London, Phoenix Press, 2001.
- Mazower, Mark, *Salonica, City of Ghosts, Christians, Muslims and Jews, 1430-1950*, New York, Alfred A. Knopf, 2005.
- McGhee, George, *The US-Turkish-NATO-Middle East Connection*, London, The MacMillan Press, 1990.
- McGhee, George, "Turkey Joins the West", *Foreign Affairs*, Cilt 32, Temmuz 1954, s. 617-629.
- McMeekin, Sean, *The Russian Origins of the First World War*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 2011.
- Merrill, Dennis, "The Truman Doctrine: Containing Communism and Modernity", *Presidential Studies Quarterly*, Cilt 36, No 1, 2006, s. 27-37.
- Millman, Brock, *The Ill-Made Alliance, Anglo-Turkish Relations, 1939-1940*, Montreal, McGill-Queen's University Press, 1998.
- NATO Parliamentary Assembly, 1955-2005, 50 Years of Parliamentary Diplomacy*, Brussels, NATO Parliamentary Assembly, 2005.
- Olçay, Osman, "Hasan Saka", *Hasan Saka'ya Armağan*, Ankara, Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yayınları, tarihsiz.

- Orkunt, Sezai. *Türkiye-ABD Askeri İlişkileri*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1978.
- Önder, Zehra, *II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*, çev. Leyla Uslu, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2010.
- Özdoğan, Günay Göksu, "II. Dünya Savaşı Yıllarındaki Türk-Alman İlişkilerinde İç ve Dış Politika Aracı Olarak Pan-Türkizm", *Türk Dış Politikasının Analizi*, (der.) Faruk Sönmezoğlu, 3. Basım, İstanbul, Der Yayınları, 2004, s. 131-140.
- Peretz, Don, *The Middle East Today*, 4. Basım, New York, Praeger Publishers, 1983.
- Reiter, Dan, "Learning, Realism and Alliances: The Weight of the Shadow of the Past", *World Politics*, Cilt 46, No 4, 1994, s. 470-526.
- Rubin, Barry, *Istanbul Intrigues*, New York, McGraw Hill, 1989.
- Saray, Mehmet, *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi, III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeleri*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2000.
- Sayarı, Sabri, "Adnan Menderes: Between Democratic and Authoritarian Populism", *Political Leaders and Democracy in Turkey*, (der.) Metin Heper ve Sabri Sayarı, Lanham, Maryland, Rowman and Littlefield Publishing Group, 2002.
- Shields, Sarah D., *Fezzes in the River, Identity Politics and European Diplomacy in the Middle East on the Eve of World War II*, Oxford, Oxford University Press, 2011.
- Seidt, Hans Ulrich, "Germany and the Destabilization of the East, 1919-1922", *Germany and the Middle East, 1871-1945*, (der.) Wolfgang G. Schwanitz, Princeton, Markus Wiener, 2004, s. 65-84.
- Sevin, Ali, M. Akif Tural ve İzzet Öztoprak der., *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 3 Cilt, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, www.atam.gov.tr (erişim tarihi, 1 Aralık 2011).
- Seyhan, Dünder, *Gölgedeki Adam*, İstanbul, Uycan Matbaası, 1966.
- Türkiye ve NATO*, Ankara, Türk Atlantik Andlaşması Derneği Yayınları, tarihsiz.
- Tudda, Chris, *The Truth is our Weapon, the Rhetorical Diplomacy of Dwight D. Eisenhower and John Foster Dulles*, Baton Rouge, Louisiana State University Press, 2006.
- Tunçkanat, Haydar, *İkili Anlaşmaların İcyüzü*, Ankara, Ekim Yayınevi, 1970; Sezai Orkunt, *Türkiye-ABD Askeri İlişkileri*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1978.
- Turgut, Hulüsi der., *Türkeş'in Anıları, Şahinlerin Dansı*, İstanbul, ABD Basın Ajansı, 1995.
- Yavuzalp, Ercüment, *Menderes'le Anılar*, Ankara, Bilgi Yayınevi, tarihsiz.
- Yılmaz, Eylem ve Pınar Bilgin, "Constructing Turkey's 'Western' Identity during the Cold War: Discourses of the Intellectuals of Statecraft", *International Journal*, Cilt 61, No 1, 2005-2006, s. 35-59.
- Zorlu, Fatih Rüştü, "Turkey's Foreign Policy", New York, Turkish Information Office, 25 Şubat 1958.

Summary

Turkey did not waver as of 1946, when it came to choosing sides in an increasingly bipolar world. Realist and Neo Realist theorists explain alliance patterns through power imbalances and threat perceptions. However, pure theoretical viewpoints remain a-historic since they do not take into account the context(s) which bestow meaning to events. Scholars who offer a sociological explanation dwell on security culture and national identity. While they do not ignore history totally, they tend to read Turkey's choice and insistence on becoming a NATO member categorically from a "westernization" perspective. Others who use critical theory utilize the westernization framework to study alliance from the point of the non-material aspects of security and foreign policy such as identity formation and discourse analysis.

This study relies on learning theory which argues that decisions to join an alliance or remain on the outside are based on proximate historical experiences. In an incisive study, and by using mathematical modeling, Dan Reiter shows that threat perceptions play a marginal role in the choice of alliance. (Dan Reiter, "Learning, Realism and Alliances: The Weight of the Shadow of the Past," *World Politics*, Vol. 46, No. 4, 1994: 470-526).

In Turkey's case, the quest to become part of the European state system as well as an ally relates to a long but consistent journey since the 19th century. Following the partition of Poland in the 18th century, Ottoman statesmen began to draw the lesson that remaining outside the system may be fraught with danger. The first section of the paper traces the Ottoman saga during its search for venues to belong to the system and why this failed despite mutual intent until the 1848 revolutions. By the mid-19th century, the Concert of Europe which minded the collective well-being of the continent mutated into national interest. Parameters in international relations changed further with the unification of Germany and Italy when Realpolitik began to dominate international affairs. The second lesson to be drawn from the Ottoman political, diplomatic and military isolation was that it eventually caused the demise of the Empire, its last minute offensive alliance with Germany in 1914 notwithstanding.

The military and civilian leaders of the Republic, well into the 1950s and sometimes beyond, had been born during the last quarter of the 19th century and witnessed the costs of isolation predicated upon the Empire. During the interregnum between the two world wars, there was not an international institution let alone a system outside the League of Nations, of which Turkey became a member in 1934. Although Ankara remained non-belligerent during World War II by the conduct of fine-tuned diplomacy as well as sheer coincidence, it was still an isolated country except for being a founding member of the United Nations. Hence, it was of utmost importance to become a member of all western institutions. Once the North Atlantic Treaty was institutionalized as NATO, therefore, Turkey together with Greece followed very active diplomacy with the U.S.A. to become members.

In the heat of the Cold War during 1946 and later, few people remembered two major occasions during WWII which had already set a chill on Soviet-Turkish relations. One, upon Berlin's instigation Ankara allowed, albeit unofficially, pan Turk activities to

take place during the height of German expansionism. This was not taken lightly by Moscow during its darkest days. Secondly, in 1942 the Soviets conspired to have the German Ambassador in Ankara, Franz von Papen assassinated, in the hope that Hitler's wrath may turn against Turkey and lighten the Soviet burden. By the time Stalin abrogated the 1925 Treaty of Friendship and Neutrality in 1945, a third lesson was drawn from the proximate past. The prospect of a hostile great power as its neighbor multiplied Turkey's insecurities.

Consequently in 1946, before the idea of collective defense came to the fore, Ankara requested and received an American military aid mission, which later turned into the Joint United States Military Mission for Aid to Turkey (JUSMMAT). However, the establishment of NATO prompted Turkey to reach out further. This was a perfect opportunity to bring some balance to the future of Ankara's Euro-Atlantic relations. That said, there has always been a thin line between Turkey's bilateral relations with the U.S.A. and NATO connection. Yet to this day, Ankara insists that any forward action should be enshrined within the NATO framework.

In conclusion, coupled with lessons from the past, that of isolation, the quest for institutional belonging, and legally binding treaties, the two major incidents during WWII of mutual hostility between Ankara and Moscow facilitated the choice of alliance for Turkey. It had been an arduous and costly journey, and despite domestic upheavals throughout the 20th century, Turkey's leaders remained true to the spirit of NATO as an alliance for collective defense. Learning theory was operational in the Turkish case.